

[Arvi Paesüld]

Õhuseire Eestis 1942-1944

Tallinn 1999

Sisukord

Sissejuhatus	2
Väeosa organiseerimise algperiood.....	5
1942. aasta.....	5
1943. aasta.....	9
1944. aasta.....	12
Finaal.....	15
Lõppsõna.....	22
Lisa 1. Varustus, relvastus.....	24
Lisa 2. Väljaõpe	25
Lisa 3. Lennuteated	26
Lisa 4. Vahtkonnad	27
Lisa 5. Nimekiri	30
Lisa 6. Skeemid ja pildid.....	31

Sissejuhatus

Käesolev uurimus - mälestustekogum on koostatud peamiselt elus olevate väeosakaaslaste mälestuste ja üksikute kirjapandud märkmete põhjal. Eesti Riigiarhiivis väeosa ja tema meeste kohta andmed puuduvad, sest üksus ei allunud Eestis asunud kõrgematele sõjaväevõimudele. Ametlikest dokumentidest oli kasutada ainult paar Sõduriraamatut (*Soldbuch*) ja Saksamaa arhiividest saadud neljanda kompanii eestlaste nimekiri, kellele suvel 1944 anti välja tunnusmärgid (*Erkennungsmark*), ning mõned lühiteated väeosa ümberformeerimise kohta.

Tekstis esinevad sõja üldist käiku iseloomustavad sündmused, kuupäevad ning eesti- ja saksakeelsed terminid on kooskõlas vastavasisulise sõjandusalase kirjandusega.

*

Teises maailmasõjas võitlesid eestlased maa- ja õhujõudude põhiüksuste kõrval ka mitmesugustes eriülesannetega spetsiaalväeosades. Üheks selliseks valdkonnaks, mis vajab spetsiaalseid väeosi, oli õhukaitse, mis kuulus saksa sõjaväe õhujõudude koosseisu. Kolmekümnendate aastate lõpuks oli lennuväe osatähtsus lahingutegevuses sedavõrd tõusnud, et Saksamaal tekkis vajadus õhutõrjesüsteemis jahilennukite (hävitajate) suunamiseks ja õhukaitsekahurväe õigeaegseks alarmeerimiseks moodustada spetsiaalne teenistus - õhuvaatlusteenistus (*Flugmeldedienst*). Viimane koosnes eriväljaõppe saanud iseseisvatest üksustest. Eesti kaitseväes ei olnud selle ülesande täitmiseks eriväeosi ja õhuvaatluse organiseerimine oli iga rügemendi, pataljoni jne. ülema korraldada.

Edaspidi on tekstis kasutatud terminit „õhuvaatlus“, sest nii seda tegevust nimetati sõja ajal, samuti ka enne sõda Eesti kaitseväes. Praegu on käibel uus termin - „õhuseire“.

Vastavalt Saksa sõjaväe struktuurilisele ülesehitusele jagunesid õhujõud (*Luftwaffe*) reaks väeliikideks, nagu lennuvägi, õhukaitsekahurvägi, meditsiiniüksused, sideväeosad jne. Ohuvaatlusüksused kuulusid side-väeliiki (*Luftwaffe Nachrichtendienst*, lühendatult - *Luftnachrichtendienst*). Teise maailmasõja alguseks olid õhuvaatlusväeosad välja kujunenud iseseisvateks pataljoni suurusteks üksusteks nimetusega „*Flugmelde Abteilung*“ - tõlkes „Õhuvaatlusgrupp“. Kuna Eesti kaitseväes nimetati sama suurusega sideväeliigi üksusi pataljonideks, siis kasutan edaspidi tekstis seda terminit, et oleks arusaadav, millal on tegemist üksuse nimetusega ja millal meelevaldse suurusega meestest koosneva grupiga. Seega üksuse eestikeelseks üldnimetuseks oleks „Õhuvaatluspataljon“.

Tsiviilkäibes ja salastamise eesmärgil („*Feind hört mit*“) kasutati väeosade ametlike nimetuste asemel tingnimetusi. Näiteks „*Dienststelle Feldpostnummer L-49623*“ või „*Dienststelle nr. L-49623 Luftgaupostamt Königsberg Pr.*“. Selline tähistus ei võimaldanud kindlaks määrata väeosa liiki, ametlikku nimetust, suurust, alluvust ja asukohta.

Õhuvaatluspataljone oli kahte liiki. Ühed olid mobiilsed, kus vahtkonna käsutuses oli 2 autot - üks meeskonnaruumiks ja teine teenistusruumiks. Viimases paiknes raadiosaatja. Sidet peeti raadiotelegraafi teel (nn *Funkwache*). Antud üksusi rakendati rindel ja rinde lähipiirkonnas, seega territooriumil, mis kuulus armeedegrupi tagalaüleva haldamisele. Teist liiki pataljonid ei olnud

motoriseeritud, vaid nn „hobuveol“. Viimati mainituil oli igas vahtkonnas ette nähtud ümberpaiknemiseks hoburakendid ja teenistusülesannete täitmiseks kasutati enamasti telefonisidet. Ainult üksikuil juhtude, kui vahtkond asus saarel või kauges väheasustatud punktis, kasutati sidepidamiseks raadiotelegraafi. Neid pataljone rakendati üldreeglina piirkonnas, mis jäi vahetult armeedegrupi tagalaülema haldusterritooriumist tagala poole ja kus paiknesid rindele vajalikud strateegilised objektid ja asulad. Siia kuulusid varustuse järelveo sõlmpunktid (raudtee sõlmjaamad, sadamad), lennuväljad, rinde varuüksuste paiknemiskohad, laod, haiglad jne. Need territooriumid olid enamail juhtudel tsiviiladministratsiooni hallata. Mõlemat liiki üksused kuulusid tegevväe koosseisu.

Õhuvaatlusteenistus, nagu juba eespool mainitud, kuulus Saksa õhujõududes sideväeliiki, mille tunnusteks lennuväe vormil olid kuldpruunid rööpkülilikud krae nurkadel ja sama värvi pagunite- ja kraeääris. Õhuvaatleja erialatunnuseks oli vormikuu vasakul varrukal, randmekohast kõrgemal kantav stiliseeritud kajaka kujutis eestvaates, analoogiline kraenurkadel kasutatavatele auastme tunnustele (*Schwinge*).

Reamehe auastme saksakeelne nimetus sideväeliigis oli „*Funker*“ (mitte segi ajada raadiotelegrafisti erialanimetusega).

Õhuvaatlusteenistuse ülesanne oli vaenlase lennukite avastamine ja nendest teatamine, et saaks varakult tarvitusele võtta vajalikud õhukaitse meetmed s.t seatakse lahingvalmidusse õhukaitserelvad, suunatakse vastu jahilennukid ja antakse vastavas asustatud punktis- või väeosade asupaigas õhuhäire. Teenistuse ülesanne oli ka Saksa enda lennukite lendude teatamine.

Kuni II maailmasõjani kuulusid Saksa õhujõududes õhuvaatluspataljonid siderügementide koosseisu ja allusid nii administratiivselt kui ka taktikaliselt igas Saksamaa maakonnas (*Gau*) asuvale Õhuametile (*Luftamt*). Märtsis 1941 nimetati viimatimainitud asutused ümber Luftgaukommandodeks, lühendatult - „*Luftgau*“ ja allutati õhujõudude ülemjuhatusale. Luftgausid oli sõja alguseks kokku 36. Nii kuulus ka õhujõudude siderügement, mille koosseisust moodustati hiljem Eestis paiknenud õhuvaatlusüksus, Luftgau nr. 1 alluvusse. Luftgau nr. 1 hõlmas Ida-Preisimaad, staap paiknes Königsbergis ja juhatajaks oli lennuväekindral (*General der Flieger*) Vierling.

Luftgau kujutas endast õhujõudude ametkonna territoriaalset administratiivasutust, mille ülesandeks oli maakonnas paiknevate õhujõudude väeosade komplekteerimine, majutamine, varustamine ja väljaõpe; lennuväljade töö korraldamine, nende varustamine ja teenindamine; sõja puhul järelveo organiseerimine; maakonna ulatuses õhukaitse, s.h ka kohaliku tsiviil õhukaitse juhtimine.

Sõja puhkedes viidi õhujõudude sideüksused s.h ka õhuvaatlusüksused Luftgaude alluvusest õhuarmeede koosseisu ja taktikalisele juhtimisele. Varustamise, komplekteerimise ja muude administratiivalaste küsimuste lahendamine jäi esialgu Luftgaude korraldada. Sõja käigus, vastavalt vajadusele, tuli aga õhujõudude sideüksusi viia ühest rindelõigust teise, idast läände ja ühe õhuarmee alluvusest teise alluvusse. Administratiivküsimuste lahendamine Luftgaude kaudu muutus seega komplitseerituks ja ajapikku, anti nende küsimuste korraldamine õhuarmeede

pädevusse. Veebruaris 1944 vormistati tagantjärele ametlikult sideüksuste lõplik liitmine õhuarmeede koosseisu. Luftgaude ülesandeks jäi lennuväljade teenindamine ja administreerimine ning Gau ulatuses õhukaitse organiseerimine. Välipost (*Feldpost*) käis kuni sõja lõpuni Luftgaude postkontorite kaudu, kui kõige ratsionaalsem variant.

Saksa sõjaväe õhuvaatlusteenistuse struktuuriline ülesehitus oli alljärgnev.

Väikseimaks allüksuseks oli vahtkond (*Wache*). Eesti kaitseväes vastas sellele õhuvaatluspost. Vaatlusandmete alusel koostatud lennuteade (*Flugmeldung*) edastati telefoni või raadiotelegraafi teel. Vahtkond koosnes, olenevalt teenistuskorraldusest, tavaliselt 5-12 mehest. Kui lennuteade edastati telefoni teel esmalt vaatlustornist vahtkonnaruumi (*Unterkunft*) ja sealt telefoniga edasi, oli koosis 8-9 meest, s.o vahtkonnaülem, 4 vaatlejat, 3 telefonisti ja hoburakendi olemasolul viimase hooldaja. Kui lennuteade aga edastati keskusesse otse vaatlustornist, oli koosis kolme mehe võrra väiksem s.o 5-6 meest. Raadiotelegraafi teel lennuteadete edastamisel oli vahtkonnas lisaks veel 2-3 radisti.

Telefonisti edastatavad lennuteated anti vahtkonnast edasi kas otse lennuteadete keskusesse või peavahtkonda (*Hauptwache*), kus asus telefonikeskjaam (*Vermittlungsstelle*). Eesti kaitseväes nimetati neid õhuvaatlussidepostideks. Peavahtkond asus vaatlusrajooni (*Flugmeldebezirk*) keskmes, ning saatis saabunud ühesuguste lennuteadete kohta edasi juba koondteate.

Lennuteadete lõppsihtpunktiks oli lennuteadete keskus (*Flugwachkommando*, lühendatult *Fluko*, kasutati ka *Flugmeldezentrale*). Telefoniside kaudu saadetud teated võeti vastu keskuse peakeskjaamas, raadio teel edastatavad - raadiokeskuses (*Funkstelle*). Kohe peale vastuvõtmist anti teade edasi töötluspostile (*Auswerturig*), kus saabunud lennuteate alusel kanti kaitstava maa-ala (näiteks Eestimaa) kaardile iga vahtkonna asukohale sealt teatatud lennuki (lennukite) lennu-suund ja umbkaudne kaugus vahtkonnast möödumisel (vt Lisa nr 3). Kaardile kantud andmete analüüsi tulemusel koostati õhuhoiatusteade (*Wammeldung*) ja saadeti ohus oleva objekti õhukaitsehoiatuskeskusesse (*Luftschutzwamzentrale*). Viimane oli kohaliku õhukaitseülema alluvuses ja alarmeeris õhukaitsekahurväge, hävituslennuväge jne ning vajaduse korral andis korralduse objektile õhuhäire andmiseks.

Saksa lennukite lendude kohta saabuvad lennuteated edastati vastavasisse lennujuhtimiskeskustesse (*Gefechtstand*).

Vahtkonnad koondusid rühmadeks (*Zug*), samuti moodustas mõnel juhul ka lennuteadete keskus omaette rühma. Rühmad moodustasid kompanii ja viimased pataljoni.

Õhuvaatluse läbiviimiseks kasutati vahtkonna asukohas või lähiümbruses olemasolevaid kõrgemaid rajatisi, nagu kirikute-, losside- ja tuletõrjedepoode tornid, majakad, tuuleveskid, piirivalvetornid, triangulatsioonitornid jne. Eelpoolloetletute puudumisel ehitati meeskonnaruumiks kasutatava hoone katusele või lähiümbrusse vaatlustorn. Kasutati ka kõrge puu otsa ehitatud vaatlusplatvormi (Nizõ vahtkond) ja ajutiselt isegi lähikonnas asunud mäeküngast (Põlva vahtkond),

Väeosa rinderakendus (*Einsatz*) asumise algperioodil püüti kasutada öösel lennukimüra akustilise avastamise ja suuna määramise tõhustamiseks maasse kaevatud lehtrikujulisi

süvendeid. Sel juhul üks vaatleja asus lehtri põhjas ja teatas kuuldust lehtri serval asuvale teisele vaatlejale. Viimane siis edastas selle vahtkonnaruumi telefonitsi (Naissaare vahtkond). Peagi aga selgus, et see väljaõppel omandatud ja teoreetiliselt põhjendatud meetod end ei õigustanud, pealegi suurenes meeskond. Praktikasse meetod ei juurdunud.

Väeosa organiseerimise algeriiod

Nõukogude Liidu vallutamiseks välja töötatud Saksa sõjaplaan (Barbarossa plaan) oli üks ehitatud nn välksõja pidamiseks. Sügiseks oli ette nähtud jõuda Arhangelsk-Volga-Astrahan joonele. See plaan ei näinud ette erilisi abinõusid õhukaitse organiseerimiseks vahetult rindepiirkonna taha jäävate strateegiliste objektide kaitseks. Sakslased arvasid, et põhilised Vene õhujõud saavad purustatud kohe sõja alguses ning kiire edasitungi tingimustes venelased kasutavad oma allesjäänud lennukaid ainult rindel.

Rindepiirkonnas teostasid Õhuvaatlusi motoriseeritud õhuvaatlusüksused, mis paiknesid ümber koos rinde liikumisega.

1941. aasta lõpuks selgus, et välksõjaplaan on nurjunud, sõda ei olnud lõppenud ja rinne jäi seisma. Vene õhujõud võisid hakata ähvardama ka rindepiirkonnale lähedasi strateegilisi objekte ning Saksa väejuhatuse pidi võtma tarvitusele vastavaid vastumeetmeid.

Saksamaa Idaalade Ministeeriumi koosseisus oli moodustatud omaette Riigikomissariaat Ostland. Selle koosseisu kuulusid kindralkomissariaadid Valgevenes (*Weissruthenien*), Leedus (*Litauen*), Lätis (*Lettland*) ja Eestis (*Estland*). Sügisel 1941 suunati Valgevenesse 1939. aastal Königsbergis (Luftgau nr. 1) formeeritud Esimese Luftgau-Siderügemendi (*Luftgau-Nachrichtbnregiment 1*) koosseisust viies pataljon (*Abteilung 5*). Talve alguses moodustati selle pataljoni baasil uus iseseisev neljast kompaniist koosnev üksus - *Flugmelde Abteilung z.b.V. 11* (z.b.V. - *zur besonderen Verwendung*), eesti keeles seega „11. Eriülesannetega Õhuvaatluspataljon“. Üksus allus Esimesele Õhuarmeele, mille staap asus Königsbergis ja juhatajaks oli kindralkolonel (*General-Oberst*) Keller. Pataljoni kolmanda kompanii edaspidiseks ülesandeks oli valvata Läti ja neljandal Eesti õhuruumi. Samal ajal suunati rügemendi kolmas pataljon Danzigi, kus ta baasil moodustati väljaõppepataljon õhujõudude sidesüsteemidele naisabiteenistujate (*Lufnachrichten Helferinnen*) ettevalmistamiseks. Aastavahetusel 1942/43 saabusid sealt ka Tallinna ja Tartu lennuteadete keskustesse, naisradistid ja -telefonistid.

1942. aasta

Aasta alguses suunati Valgevenes vastmoodustatud pataljonist grupp sakslasi Eestisse ülesandega moodustada strateegiliste punktide - Tallinna, Tartu ja Tapa õhukaitse süsteemis õhuvaatlusteenistus. Üks osa saabunuist, eesotsas ülemveltveebel Schmischkega, asus esialgu paiknema Tallinnasse Lasnamäele endise Eesti kaitseväge lennuvälja territooriumile. Seal dislotseerus juba üks saksa lennuväe jahilennukite üksus. Teine grupp sakslasi, eesotsas leitnant Bludauga, siirdus Tartu, kus said oma käsutusse ruumid Raekoja platsi ääres Rüütli tänava nurgal.

Tallinnas, aadressil Kadri tee 3, ehitati veltveebel Schröderi juhtimisel välja ja sisustati

lennuteadete keskus (*Flugwachkommando Reval*). Samaaegselt valiti välja sobivad asukohad ja moodustati esimesed vahtkonnad Paldiskis, Suurupis, Naissaarel, Tapal ja Ruul (Jägalas).

Ka Tartus ehitati samal ajal välja lennuteadete keskus (*Fluwachkommando Dorpat*), ning paigutati laiali esimesed vahtkonnad Kodaveres, Kastre-Võnnus, Mustvees ja Tartu Tähetornis.

Esimesed vahtkonnad komplekteeriti saabunud sakslastega, kuid nende arv ei võimaldanud enam vahtkondade arvu suurendada. Aprilli alguses 1942 alustati eestlastest vabatahtlike värbamist väeossa.

Juba märtsi kuul oli võetud Tartu saksakeelse ajalehe kuulutuse kaudu teenistusse tõlgiks P. Alvre, kes oli esimeseks eestlaseks väeosas. Tallinnas külastas Schmischke koos tõlgiga gümnaasiume, mille tulemusena Realkoolist, Vestholmist ja Gustav Adolfi Gümnaasiumist astus teenistusse suur grupp abituriente. Suur arv oli väeossa tulijaid ka Tapa gümnaasiumist (11 poissi), kusjuures neile, kes asusid teenima Tapa vahtkonda, võimaldati teenistuse kõrval lõpetada klassikursus. Tartus astus väeossa palju Treffneri Gümnaasiumi lõpuklasside õppureid. Peale õpilaste värvati ka palju kohalikke noormehi vahtkondade asukohtadest ja nende lähieestlastest.

Esimesed vabatahtlikud suunati vahtkondadesse aprilli kuu teisel poolel. Küllaltki suur värvatute arv võimaldas juba aasta esimesel poolel moodustada Tallinna kaitseks juurde vahtkonnad Jumindal, Rakkes, Kembas, Pranglil, Viinistus ja Vergis, ning Tartu ümbruses Vamjas, Põlvas, Sadalas, Tõrvas ja Võõpsus. Edaspidi koosnes vahtkond paarist sakslasest ja ülejäänud oli eestlased. Paldiski vahtkonnas teeniv eestlane E. Soide oli samal ajal ka sealse tuletorni juures asuva ilmajaama vaatleja ja edastas laevastiku raadiosidekeskuse (*Marinefunkvermittlung*) kaudu iga päev šifreeritud ilmateated lennuväe ilmasteenistusele Lasnamäel (*Wetterwarte Lagsberg*).

Eestlasi võeti väeossa alates 17. eluaastast ja hiljem ainult nendest aastakäikudest, millised ei kuulunud mobiliseerimisele. Teenistusleping sõlmiti kas pooleks või üheks aastaks. Varem lubati lahkuda ainult juhul, kui tuuakse uus mees asemele. Seda võimalust ka mõned kasutasid, sest kes tahtis astuda ülikooli, pidi vastavalt vastuvõtu eeskirjadele vähemalt 6 kuud eelnevalt teenima, kas sõjaväes või tööteenistuses. Päevapalgaks oli reamehel (*Funker*) 2,40 RM. Eesti vabatahtliku eritunnuseks oli vormikuue ja mantli paremal käisel õla ja küünarnuki vahel kantav sinimustvalge vapikilp.

Kuna organiseerimisega oli kiire, siis sellel väeosa esimesel komplekteerimise perioodil, toimus väljaõpe väga väikeses mahus ja lünklikult. Esimestele värvatuile Tallinnas korraldas veltveebel Schröder nädalapikkuse, osale aga ka lühema kiirväljaõppe. Tutvustati sõjaväe sisekorda, aastmeid, relvi, õhuvaatluse läbiviimise korda ja välimuse järgi lennukite tüüpide kindlaksmääramist. Teadmiste süvendamine ja rivi- ning maastikuõppus jäi edaspidiseks juba teenistuse kõrval vahtkonnaülemate ülesandeks. Viimane aga kujunes selliseks, nagu iga vahtkonnaülem heaks arvas. Väljaspool Tallinna värvatuile korraldati esmaväljaõpe vahetult vahtkondades ja kujunes seega veelgi pealiskaudsemaks. Põhirõhk oli pandud vaatluse teel lennukitüüpide ja arvu kindlaksmääramisele, nende lennusuuna ja kõrguse määramisele ning andmete edastamisele.

Alates augustist 1942 hakati regulaarselt Tallinnas kompanii juures läbi viima põhiväljaõppekursuseid (*Grundausbildungslehrgang*). Kaks esimest neist kestsid 3, hilisemad kõik aga 6 nädalat. Kursused komplekteeriti momendil vastuvõetuist ning sinna suunati ka vahtkondadest järk-järgult varem väeossa astunud. Viimaste suunamine olenes meeste arvust vahtkonnas. Kuna õhuvaatlustegevus pidi samal ajal jätkuma, siis jäid mõned mehed kuni väeosa likvideerimiseni põhiväljaõppekursustele saatmata.

Kursuse lõppedes andsid mehed vandetöötuse.

Esimesed väeossa astunud suunati vahtkondadesse oma riietes. Nad kandsid kollast käelinti gootikirjas tekstiga. „*Deutsche Wehrmacht*“. Vastavalt sellele, kuidas hakkas Tallinna ja Tartu saabuma riide- ja muu varustus ning rakmed, varustati pikapeale kõik eestlased saksa õhujõududes sõdurile ettenähtud esemetega. Relvadeks anti eestlastele vene vintpüss ja tšehhi tääk.

Meeste arv vahtkondades oli algperioodil väga erinev, olenedes sellest, kui palju suunati sinna Tallinnast ja Tartust väeossa astunud ja kui palju leidis lisaks vahtkonna lähiümbruses vabatahtlikke. Eriti rohkearvulised olid Tartu ümbruse vahtkonnad. Oli selliseid, kus mehel tuli ainult üks kord ööpäevas 2-3 tundi vaatluspostil olla, või üks kord ülepäeviti. Hiljem vahtkondade arvu suurenemisega, meeste viibimisega väljaõppel või muudel töödel ning vabatahtlike juurdetuleku vähenemisega, koosseisud stabiliseerusid ja ühtlustusid.

Juulis 1942 saabus Tallinna Valgevenes pataljoni juures komplekteeritud kompanii staap. Ülemaks oli määratud ülemleitnant Berthold Boldt (ülendati 1944 kapteniks). Kompanii ametlikuks saksakeelseks nimetuseks oli: 4./*Flugmelde Abteilung z.b.V. 11*. Tingnimetuseks oli „*Dienststelle nr. L-49623*“. Välipostiaadress: „*L-49623, Luftgau Postamt Königsberg Pt*“. Kompanii formeerimise, staabi paigutamise, side organiseerimise, väljaõppe korraldamise ja vahtkondade suurendamise abistamiseks viibis 1942 sügisel ja talvel Tallinnas ka kapten Nebel pataljoni staabist. Kompanii staap asus Narva maanteele (tol korral Adolf Hitleri tänav), praeguse numeratsiooni järgi majadesse nr 90 (nüüdseks lammutatud), 92, 94, 96. Osa kompanii staabi teenistusi (toidulaod, hobustranspordipark jne) ja lennuteadete keskus jäid paiknema aadressile Kadri tee 3 (3 maja). Lasnamäele, lennuväljale, komandantuurihoone torni jäi ainult õhuvaatluspunkt, mis 1943 a lõpus likvideeriti. Kompanii ülema asetäitjaks oli ülemleitnant Klein ja lennuteadete keskuse ülemaks insener-leitnant Felle (ülendati hiljem ülemleitnandiks).

Esimesed vahtkonnad pidasid sidet keskusega ainult raadiotelegraafi teel. Selleks oli vahtkonnas raadiojaam koos väikese jõujaamaga, mille generaator käivitati sideseansi ajaks jalgratta põhimõttel töötava agregaadiga. Hiljem, seal kus vähegi võimalik, organiseeriti telefoniside, mis oli operatiivsem ja mugavam. Kasutati peaaegu eranditult olemasoleva telefonivõrgu sideliine, mis eraldati kohalikust sidesüsteemist.

Meeskonna toitlustamine oli korraldatud mitmeti, olenedes kohalikest oludest. Vahtkondades, mis asusid suuremates asustatud punktides ja kus paiknesid ka teised suuremad sõjaväeosad, toimus toitlustamine viimatimainitute sööklates, või toodi toit vahtkonda nende köögist. Väiksemates asulates või taludes paiknevates vahtkondades valmistati toit kohapeal.

Kokaks oli kas üks meeskonnaliige või mõni kohalikest eestlannadest. Nendesse vahtkondadesse toimetati toiduained kompanii toidulaost autotranspordiga, aga Tallinnale lähematesse vahtkondadesse nende endi hobu veokiga.

Regulaarselt, enamasti kord kuus, saadeti kompanii juurest vahtkondadesse toidu- ja tarbekaupa, mis tuli meestel oma raha eest välja osta (*Markedenderware*). Selle hulka kuulusid lisatubakatooted, alkohoolsed joogid, habemeajamis- ja hügieenitarbed, kirjutusmaterjal, maiustused jne. Kauba väljajagamisel tekkisid kahjuks mõnes vahtkonnas arusaamatused. Oli selliseid vahtkonnaülemaid sakslasi, kes eelistasid jagamisel rahvusaaslast.

Suvel 1942 saabus Tallinnasse staabi juurde grupp Soome sõjaväe õhu vaatluse mehi, eesotsas ühe Soome leitnandiga. Samal ajal paigutati Naissaare, Prangli, Juminda ja Narva vahtkondade juurde ka soomlastest õhuvaatlejad. Juminda vaatetorni kasutasid ka poolsaarel asuva ranna-kaitsepatarei kahurväevaatlejad.

1942 aasta lõpus lähetati Saksamaalt Tallinna ja Tartu lennuteadete keskustesse õhujõudude naisradistid ja -telefonistid, hüüdnimega „*Blitzmädel*“, mis tulenes nende varrukal kantavast välgunoole kujutisest (radisti erialatunnus).

Aasta teisel poolel anti vahtkondadele korraldus kanda ette ka muudest tähelepanekutest, mis võivad omada sõjalist tähtsust. Sinna kuulusid igasugused lõhkekehade plahvatused, suurtükitali, valgusraketid jne. Saartel ja rannikul paiknevad vahtkonnad pidid teatama ka sõjalaevade liikumisest.

Suve lõpupoole saadeti osa mehi vahtkondadest Põltsamaale metsa ülestöötlemisele, et varuda väeosale kütet talveperioodiks.

1942. aasta lõpuks oli kompanii koosseisus 21 vahtkonda:

A. Tallinna keskusega ühenduses:

- 1) Juminda,
- 2) Kemba,
- 3) Lasnamäe,
- 4) Muraste (toodi septembris 1942 üle Suuropist),
- 5) Naissaare,
- 6) Narva (allus operatiivselt sealsele õhukaitsele, administratiivselt kompaniile),
- 7) Paldiski,
- 8) Prangli,
- 9) Rakke,
- 10) Ruu,
- 11) Tapa (edastas operatiivteateid ka Tapa raudteesõlme õhukaitsele),
- 12) Vergi.

B. Tartu keskusega ühenduses:

- 1) Kasepää (toodi detsembris 1942 üle Varnjast),
- 2) Kodavere,
- 3) Kuremäe,

- 4) Lääniste (toodi augustis 1942 üle Kastre-Võnust),
- 5) Mehikoorma (toodi septembris 1942 üle Põlvast),
- 6) Mustvee,
- 7) Tartu Tähetorn,
- 8) Torma,
- 9) Võõpsu.

1943. aasta

Aasta alguses moodustati juurde uued vahtkonnad Rohukülas (viidi sügisel Haapsalusse), Rännul, Väike-Maarjas ja Sadalas.

Neljas kompanii jaotati neljaks rühmaks:

1. Tallinna Lennuteadete Keskus. Ülemaks ülemleitnant Felle,
2. Tallinna rühm. Ülemaks ülemleitnant Gottschalk.
3. Tartu rühm. Ülemaks algul allohvitser Kortenoitel, hiljem ülemveltveebel Keibel, lennuteadete keskuse ülem veltveebel Vollensack.
4. Tapa rühm. Ülemaks veltveebel Volkmann (ülendati aasta lõpul ülemveltveebliks).

Paranes tunduvalt meeste varustamine ettenähtud rõivaste ja muu varustusega. Rühmade staabid said oma käsutusse sõiduautod.

Juulis-augustis viidi Tallinnas läbi allohvitseride kursus. Sellest võttis osa kümme eestlast.

Külaltki üksluine teenistus, eestlaste ja sakslaste vahelised pinged ja noorte eestlaste patriootilised tunded olid põhjuseks, et terve rida mehi siirdus Soome. Sobivateks kohtadeks olid vahtkonnad Naissaarel, Pranglil ja Kirde-Eesti rannikul. Esimesed 3 meest läksid juba septembris 1942 ja viimased kevadel 1944. Veebruari alguses 1944 lahkus koos kohalike rootslastega isegi terve Naissaare vahtkonna eestlastest koosseis. Kokku lahkus Soome seni kindlakstehtud andmetel 18 meest. Eespool loetletud põhjustel lahkuti omal soovil edasi teenima ka Eesti lennuüksusesse - *Fliegergruppe z.b.V. 127*. Ajavahemikul oktoober 1942 kuni august 1944 viidi sinna üle seni teadaolevail andmeil 16 meest.

Suvel 1943 moodustati 4. kompaniis metsatööbrigaad sakslastest allohvitseride Garnik ja Wunder juhtimisel. Brigaad koosnes 14-18 mehest ja ülesandeks oli kompanii staabihoonete jaoks kütte varumine. Brigaadi koosseis varieerus s.t osa mehi tuli juurde, osa aga suunati mujale (põhiväljaõppekursustele, Bautruppi Radtke jne). Varumiskoht asus Pärnumaal Laiksaares. Elati Nepste talu elumaja teisel korrusel. Kahe meetri pikkuste küttepuude päevanorm kahele mehele oli 4m³. Puud veeti monorelssvagonettidega raadtee äärde ja laaditi vaguneisse.

Aasta kestel moodustati juurde 8 uut vahtkonda: Nissi, Aegviidu, Kuressaare, Kunda, Iisaku, Saka, Rakvere ja Narva jõe taha Nizõ külasse (viidi augustis 1943 üle Slantsõsse).

Kuressaare vahtkonnast läksid lennuteated Tallinna keskusse, Pärnu lennuväljale ja Riia lennuteadete keskusse, hiljem Pärnu asemel Lihulasse, kus asus õhukaitseüsteemi keskjaam.

Aasta teisel poolel sai paljudel eestlastel üks aasta teenistust täis. Vastavalt õhujõududes

kehtivale korrale ülendati nad gefreitoriteks. Hiljem, kui täitus kaks aastat laitmatut teenistust, said nad 1944. aastal ülemgefreitoriteks.

Juuli kuul suunati Tallinnast 15-20 meest põlevkivirajooni ehitama kõrgepingeliini Kohtla-Järvelt Moldova külani. Liini ülesanne oli varustada elektrienergiaga mererannikule üles seatud radarjaama (*Flugmessgerät*). Samasugune radar oli üles seatud ka Soome vastaskaldale. Radarite vaatlusväljas olid Väike- ja Suur-Tütarsaar. Eriti jälgiti venelaste lende, kelle lennuväli asus Suursaarel.

Ehitusbrigaad (*Bautrup Radtke*) asus elama Lügänuale. Ülemusteks olid 2 eestlastest allohviteri. Liiniehitust juhatas saksa insener Radtke ja juhendajaiks olid 3 Läti eraisikut. Ehitus kestis septembri lõpuni. Kuna brigaadi oli suunatud peamiselt alles Tallinnas väeossa astunud mehed, siis tehti paralleelselt ehitustööga ka sõjalist väljaõpet.

Ehituse lõppedes suunati mehed vastmoodustatud Püssi kompanii käsutusse. Septembris-oktoobris viidi nendega läbi kiirkorras põhiväljaõppekursus Lügänuale ja saadeti vahtkondadesse.

Vene lennuväe pidev arvuline kasv ja ta aktiivsuse tõus, eriti 1943. aasta alguspooles, sundis Saksa sõjaväevõime tõhustama võitlust nende vastu. Aasta keskel otsustati moodustada 11. Eriülesannetega Õhuvaatluspataljoni Lätis paikneva kolmanda ja Eestis asuva neljanda kompanii baasil uus neljakompaniilise koosseisuga 12. Eriülesannetega Õhuvaatluspataljon (*Flugmelde Abteilung z.b.V. 12*). Pataljoni tegevusrajooniks nähti ette Läti ja Eesti Kindralkomissariaatide territooriumid, kummassegi neist 2 kompaniid. Lätis paiknesid kompaniid nr. 2 ja 3, Eestis nr. 1 ja 4. Pataljoni staabi asukohaks oli alul Jelgava (Miitav), hiljem Riia. Senine 11. Õhuvaatluspataljon formeeriti samuti neljakompaniiliseks ja tema valvata jäid kindralkomissariaatide „Litauen“ (Leedu) ja „Weissruthenien“ (Valgevene) territooriumite õhuruumid. Pataljon lõpetas oma sõjatee Kuramaa kotis, olles selleks ajaks kahanenud kolmekompaniiliseks, neist nr 1 Libaus (Liibav, Liepaja) ja nr 2 Windaus (Vindav, Ventspils).

Eestis oli seni väga hõredalt õhuvaatlusega kaetud Kirde-Eesti. Seal aga asusid Saksa sõjamasina jaoks strateegilised põlevkivikaevandused ja õlivabrikud. Samuti läbis seda piirkonda Armeedegrupi „Nord“ 18. Armeedegrupi põhijatiiba varustav raudtee. Olukorra parandamiseks paigutati uus Eestis moodustatav kompanii põlevkivirajooni. Kompaniile omistati järjekorranumbriks üks ja tema ametlikuks saksakeelseks nimetuseks kujunes: *1./Flugmelde Abteilung z.b.V.12*. Välipostiaadress oli: *L-54751, Luftgau Postamt Königsberg Pr.*, ning viimasest tulenev tingnimetus: „*Dienststelle nr. L-54751*“.

Kompanii ülemaks määrati senine Tallinna kompanii ülema asetäitja üleleitnant Klein (ülendati 1944 a kapteniks). Tema asemele tuli Tallinnasse leitnant Lange. Kompanii staap asus Püssis, Erra mõisas, kusjuures osa teenistusi ja laod paiknesid barakkides Lügänuale ja Püssi raudteejaama läheduses. Kompaniile anti üle, koos varustuse ja meeskonnaga, kõik 4. kompanii põlevkivirajooni ümbruse vahtkonnad: Narvas, Kuremäel, Rännul, Iisakul ja Nizõs (viidi üle augustis 1943 Slantsõ). Juurde loodi vahtkonnad Sakal, Auveres ja Vokal.

Lisaks neljandast kompaniist koos vahtkondadega üle antud meestele, suunati suvel 1943 vastloodud kompaniisse ka paljud sellel perioodil Tallinnas väeossa astunud eestlased. Samuti

hakati ka Püssis vastu võtma uusi vabatahtlikke. Nende väljaõpetamiseks korraldati Lüganusel põhiväljaõppekursused. Esimene nendest ajavahemikul september-oktoober 1943, teine jaanuar-veebruar 1944. Viimane lõppes kompanii uues asukohas Pärnus.

Tallinnas paiknenud kompanii, pärast üleviimist uue pataljoni koosseisu, säilitas oma senise järjekorranumbri (neljas), väliposti aadressi ja asukoha. Tema ametlikus nimetuses muutus ainult, pataljoni number - üheteistkümne asemel kaksteist. Tingimetus jäi samaks.

Peale teenistuse vahtkondades, rakendati 1943. aastast alates eestlasi mõlemate kompaniide staapide juures ka autojuhtidena, kingseppadena, põhiväljaõppeinstruktoritena (*Ausbilder*) jne. ning valveteenistuses. Esimese kompanii staabis olid eestlased ka rahandusülema ja staabikirjutaja abideks.

Tapa vahtkonna juurde majutati 1943 a suvel 2 sakslast ühest lennuväe sideüksusest. Nad teenindasid Tapa raudteejaama telefoniliinide võimendajat (Verstärkung) kuni septembrini 1944.

Novembris moodustati neljandas kompaniis uus vahtkond Märjamaale ja likvideeriti õhuvaatluspunkt Lasnamäel.

1943. aasta lõpuks olid kompaniide koosseisus alljärgnevad vahtkonnad:

A. Esimene kompanii:

- 1) Auvere
- 2) Iisaku
- 3) Kuremäe
- 4) Narva
- 5) Rannu
- 6) Saka
- 7) Slantsõ (toodi augustis 1943 üle Venemaa külast Nizõ)
- 8) Voka

B Neljas kompanii:

- 1) Aegviidu
- 2) Haapsalu (toodi üle septembris 1943 Rohukülast)
- 3) Juminda
- 4) Kasepää
- 5) Kemba
- 6) Kodavere
- 7) Kunda
- 8) Kuressaare
- 9) Mehikoorma
- 10) Muraste
- 11) Mustevee

- 12) Märjamaa
- 13) Naissaare
- 14) Nissi
- 15) Paldiski
- 16) Prangli
- 17) Rakke
- 18) Rakvere
- 19) Ruu
- 20) Sadala
- 21) Tapa
- 22) Tartu tähetorn
- 23) Vergi
- 24) Väike-Maarja

1944. aasta

Juba aastal 1943 oli märgata venelaste lennುವäe aktiivsuse kasvu Eesti õhuruumis. Toimus üksikuid tagasihoidlikke õhurünnakuid Tallinnale, Tartule, Tapale jne. See tingis vajaduse suurendada vahtkondade arvu ja nende geograafilist asetust. Kohe aasta algusel moodustati uued vahtkonnad Kolgal ja Tahkunal. Ehitati välja mitu vahtkonda (Kesk-Eestis Puiatus ja Peipsi põhjarannikul) ning tehti ettevalmistusi nende mehitamiseks. Seoses vene vägede jõudmisega Narva jõeni jäid nad aga kasutusele võtmata.

Aasta alguses anti Omakaitse valvepostidele korraldus vene lennukite lendudest teatada telefoni teel lähemasse vahtkonda. Kuna omakaitseelased ei olnud saanud sellekohast väljaõpet, esines ka humoorikaid juhtumeid. Nii helistati kord ühte vahtkonda ja teatati: „Üks lennuk lendas minust üle.“ Kui paluti täpsustada milline, kelle lennuk, kui kõrgel ja mis suunas lendas, tuli vastus: „Ju vist venelane, sihuke ühe tiivaga, parajal kõrgusel, tuli teine pritsimaja poolt otse üle turuplatsi ja kadus metsa taha.“

Sõjaline olukord Eesti lähistel muutus aasta alguses kardinaalselt. Venelased alustasid 14. jaanuaril 1944 Leningradi rindel suurt pealetungi ja jõudsid 2. veebruariks Narva jõeni. Rinde eesserv hakkas kulgema piki Narva jõge ja Peipsi läänekallast.

Mõlemad kompaniid said veebruaris korralduse tõmbuda tagasi. Enamuse esimese kompanii vahtkondi Kiviõli rajoonis vahetas välja üks õhuvaatlusteenistuse väliüksus.

Rinde ja aktiivsete lahingute lähenemisega Eestile ja Lätile kujunes Pärnu sadam strateegiliselt tähtsaks varustuse ja väeosade järelevo punktiks. Esimene kompanii paigutati veebruaris ümber Püssist Pärnu rajooni, staabi asukohaga Pärnu linnas.

Kompanii staap paigutati Lehe tn 1 ja 3. Kiiruga komplekteeriti ja ehitati välja uued vahtkonnad: Kastnas, Põltsamaal (viidi juunis 1944 üle Häädemeestesse), Paatsalus, Kaismaal, Kullamaal, Kärus, Kikeperes, Pärnu-Jaagupis, Tüiril, Viljandis, Väändras ja Virtsus. Kuressaare vahtkond anti Tallinna alluvusest üle Pärnu kompaniile. Tahkuranna vahtkonnas asendati ühe Läti

kompanii sakslased ja lätlased Pärnu kompanii meestega.

Neljanda kompanii Tartu rühm likvideeriti. Lennuteadete keskus anti üle esimesele kompaniile ja asus Pärnusse kompanii staabi juurde. Tartu rühma staap viidi üle Raplasse, kuhu moodustati ka vahtkond ja telefonikeskjaam. Tartu rühma koosseisu kuulunud Iisaku vahtkond anti üle 1. kompaniile ja neist moodustati Paatsalu vahtkond. Mustvee ja Tartu vahtkondade mehed jaotati 4. kompanii vahtkondade vahel. Peaaegu terves koosseisus viidi mehed üle uutesse vahtkondadesse Kasepäält Hagerisse, Kodaverest Järva-Jaani ja Mehikoormast Ristile. Peale ülalloetletute moodustati veebruaris-märtsis Tallinna kompaniis uued vahtkonnad Kosel, Kuimetsal, Raasikul, Rooslepas, Viinistul ja Esnal ning maikuus Nissis. Kemba vahtkond paigutati ümber Surule, kuna jäi liiga lähedale aasta alguses moodustatud Kolga vahtkonnale.

Pärast ümberkorraldusi moodustati 4. kompaniis neli rühma:

1. rühm - Tallinna lennuteadete keskus, ülemaks ülemlieitnant Felle,
2. rühm - staabi asukoht Kolgal, ülemaks ülemlieitnant Gottschalk,
3. rühm - staabi asukoht Tapal, ülemaks ülemlieitnant Volkman,
4. rühm - staabi asukoht Raplas, ülemaks ülemlieitnant Keibel.

Tapa oli kujunenud rinde järelevo sõlmpunktiks, mis nõudis õhukaitse tõhustamist. Sellest lähtudes ehitati 1944 aastal Tapa rühma staabi juures välja lennuteadete tööluspost (*Auswertung*). Kui vene lennukid lähenesid Tapale, siis teatati sealt peale Tallinna lennuteadete keskuse ka Tapa raudteejaama juhtimiskeskusesse (*Zugleitung*), õhukaitsekahurväele (*Flak*) ja saksa lennukite puhul märgutuledeüksusele (*Leuchtfeuerdienst*).

Sõjalise ohu lähenemine 1944 aasta alguses ja koolides õppetöö seiskumine suurendas vabatahtlike voolu väeossa, peamiselt 1926-1927 a sündinud noortega, kes ei kuulunud mobilisatsiooni alla. Nende väljaõpetamiseks korraldati nii Tallinnas, kui ka Pärnus 3 põhiväljaõppekursust. Need andsid võimaluse komplekteerida uued vahtkonnad normaalselt.

Rinde lähedus ja venelaste sõjalise aktiivsuse kasv tingis vajaduse tagada häireteta ja töökindel side. Põhilised telefonisideliinid dubleeriti raadiotelegraafia. Peavahtkonnad ning need vahtkonnad, mis jäid rinde lähemasse tagalasse, varustati raadiojaamadega. Kõik see tingis vajaduse radistide järele, kuna nendest oli niigi vahtkondades puudus.

Maikuus alustati eestlastest radistide ettevalmistamist 6-7 nädalastel kiirkursustel. Mõlemas kompaniis toimus 2 kursust. Kursused komplekteeriti meestega, kes olid läbi teinud põhiväljaõppekursuse, omasid küllaldast haridust ja valdasid laitmatult saksa keelt. Osa kursuste lõpetanuist, kes olid suutelised andma ja vastu võtma üle 80. tähe minutis, saadeti radistideks vahtkondadesse, kus olid raadiosaatjad.

Juulikuus suunati Tallinnast 14 ja Pärnust 12 meest Riiga radistide kursustele. Nende hulgas 11 Tallinnast ja 4 Pärnust, olid eelnevalt lõpetanud radistiväljaõppe eelpoolmainitud kursustel. Neid kavatseti edaspidi rakendada rindelähedastes õhuvaatlusvahtkondades. Riias oli kursustel ka lätlased Lätis paiknevatest kompaniidest.

Kesksuveks oli rindejoon jõudnud juba sügavale Leedu ja Läti territooriumile. Esimestest Riiga suunatutest tunnistati pärast kontrollkatseid 7 teenistuskõlblikeks ja saadeti 19.07.1944.

Leedumaale Panevezise vahtkonda. Sealt aga tuli kohe taganeda venelaste läbimurde tõttu. Mehed saadeti rindele, kust 6 meest said varsti tulema ja jõudsid tagasi oma kompaniidesse. A. Malvik aga võitles rindel „*Kampfgruppe Fleischer*“ koosseisus kuni haavatasaamiseni 30.07.1944. Ülesnäidatud vapruste eest autasustati teda II klassi Raudristiga ja ülendati allohvitseriks, varem oli ta autasustatud II klassi Sõjateeneteristiga (Sõjateeneteristmedal).

Need olid ka ainukesed kursuselased, kes Riias väljaõppinuna teenistuskohadele saadeti. Ülejäänud kursustele saadetud mehed tegelesid õppetööga senikaua, kuni rinde olukord Riia lähistel muutus ähvardavaks ja nad evakueeriti.

Suvel 1944 toimus Pärnu kompanii staabi juures lühiajaline allohvitseride ettevalmistus kolmele eestlasele, kuid auastme omistamiseni ei jõutud.

Neljanda kompanii käsutusse jõudis kevadel 1944 raudteel liikuv radarjaam (*Flugmessgerät*). Viimane koosnes reisivagunist, kus elas meeskond ja kaubavagunist, kus oli raadiojaam ja radari kuvar. Radar ise monteeriti üles vaguni kõrvale. Meeskond koosnes kahest sakslasest allohvitserist ja viiest eestlasest. Esmalt seati radar üles Kundas. Vene lennukid aga avastasid ta peagi ja sagedaste õhurünnakute tõttu paikned ümber Lõuna-Eestisse Sangaste raudteejaama lähedusse. Septembris 1944 saadeti radarijaam koos meeskonnaga Kieli, ainult üks eestlane jäi Eestisse.

Kuressaares seati samuti üles radar 1944 aastal. Septembri lõpus ta demonteeriti ja saadeti koos Saaremaalt evakueeritavate õhuvaatlejatega meritsi Lätisse.

Eestlaste hulgast valmistati ette ka autojuhte Riias asuvas lennuväe autokoolis. Esimesed 2 neljanda kompanii poissi said väljaõppe 1944. aasta alguses. Üks neist sai üleleitnant, Gottschalki autojuhiks, teine aga jäi Riiga pataljoni staabi käsutusse. Augusti alguses alustas Riia autokoolis tööd uus kursus, kuhu lähetati samast kompaniist veel 2 meest. Ligi 2 nädalat said nad tegeleda õppetööga, siis saadeti nädalapikkusele tankitõrjeväljaõppele ja sealt edasi vastmoodustatud Riia alarmpataljoni nr 1. Venelased olid vallutanud 31. juulil Miiitavi (Jelgava) ja järgmisel päeval Tuksumi (Tukkums). Alarmpataljon saadeti rindele. 16. augustil löödi venelased Tuksumist välja, aga Miiitavit vabastada ei suudetud. Mõlemad alarmpataljoni sattunud mehed said lahinguis haavata.

Suvel tegid Riias autojuhtide kursused läbi ka paar meest esimesest kompaniist.

Augusti keskpaiku Komandeeriti Tallinnast 2 eestlast Lätisse Lilaste asulasse kahenädalastele tankitõrjekursustele. Viimasest võttis osa umbes 30 ohvitseri erinevatest väeliikidest, kusjuures meie poisid olid ainukesed reakoosseisust.

Septembri alguses saadeti neljandas kompaniis mõned eestlased ja sakslased Vergi ümbrusse küttepuid tegema ja Koiga valda üksusele hobumoonaks talunikelt normiheina kokku vedama.

Lahingute lähenemise tõttu saadeti septembri esimestel päevadel mõlema kompanii lennuteadetekeskustest Saksamaale kõik naisradistid ja neid asendasid radistideks väljaõppinud eestlased.

1944. aastal oli üksuste struktuur Eestis kujunenud alljärgnevalt:

1. kompanii

Kompanii ülem: kapten Klein.

Kompanii ülema asetäitja - Lennuteadete Keskuse ülem Pärnus: leitnant Schmischke.

Kompanii veltveebel: ülemveltveebel Ohlsen.

Väljaõppeülem: ülemveltveebel Kreutz (põgenes hiljem Rootsi).

Vahtkonnad: Häädemeeste (03.05.1944 asus Põltsamaal), Kaismaa, Kastna, Kikepere, Kullamaa, Kuressaare, Paatsalu, Pärnu-Jaagupi, Tahkuranna, Türi, Viljandi, Virtsu ja Väandra.

4. kompanii

Kompanii ülem: kapten Borthold Boldt.

Kompanii ülema asetäitja: leitnant Lange.

Kompanii veltveebel: ülemveltveebel Lehnhardt.

Väljaõppeülem: staabiveltveebel Betz.

1. rühm: Lennuteadete Keskus Tallinnas. Ülem insener-ülemleitnant Felle.

2. rühm: Staabi asukoht Kolgal. Ülem ülemleitnant Gottschalk.

Vahtkonnad: Juminda, Koiga, Muraste, Naissaare, Paldiski, Prangli, Ruu, Suru, Tahkuna, Vergi ja Viinistu.

3. rühm: Staabi asukoht Tapal. Ülem ülemveltveebel E. Volkmann.

Vahtkonnad: Aegviidu, Esna, Järva-Jaani, Raasiku, Rakke, Tapa ja Väike-Maarja.

4. rühm: Staabi asukoht Raplas. Ülem ülemveltveebel Keibel.

Vahtkonnad: Haapsalu, Hageri, Kose, Kuimetsa, Märjamaa, Nissi, Rapla, Risti ja Rooslepa.

Finaal

Juulis ja augustis 1944 tõusis Saksa sõjaväe peakorteris mitu korda üles küsimus, tõmmata rinde lühendamise eesmärgil väed Daugava jõe joonele, kuid Hitler oli vastu. Alles septembri alguses ta nõustus, kuid nõudis sillapea jätmist Tallinna ümber. Viimane pidi mehitama eestlastest koosnevate väeosadega.

12. septembril algasid väegrupi „Nord“ ülema kindraloberst Schörneri korraldusel ettevalmistused ja 14. septembril alustati tegelikku tagasitõmbumist. 17. septembriks olid Eestist lahkunud enamuse Saksa üksusi, kes ei asunud rindel või ei olnud otseselt lahingutegevusega seotud. Koos nendega oli Eestist välja tõmmatud ka kogu korpuste suurtükivägi ja soomusüksused. 18. september oli ette nähtud rindejoone enda tagasitõmbamise alguspäevaks. Plaanipärase taganemise lõi aga segi 17. septembril alanud venelaste pealetung Emajõe joonelt.

Neljanda kompanii vahtkondadele anti öösel vastu 18. septembrit või sama päeva esimese poole jooksul korraldus hävitada õhuvaatluseks ettenähtud rajatised ja evakueeruda koos varustusega 20. septembri hommikuks Tallinna. Ainult Tahkuna vahtkond tegutses kuni 22. septembrini. Hoburakendeid omavad vahtkonnad liikusid Tallinna poole jalgsi, vankritel vahtkonna varustus. Narva maanteel ründasid vene lennukid taganejaid - aga edutult. Tapa, Risti ja Haapsalu vahtkonnad kasutasid raudteetransporti, Prangli saarelt tuldi paadiga ja Naissaarelt puksiiriga „Härmaja“. Osa mehi ei taganenud koos vahtkonna koosseisuga, vaid lahkusid sealt enne teele asumist või Tallinna poole teel olles. Neist osa otsustas jääda kodumaale, osa aga liikuda iseseisvalt Läti poole. Kahjuks kõik neljanda kompanii vahtkonnad ei jõudnud Tallinna. Järva-Jaani, Rakke ja Väike-Maarja meestest jõudsid vene tankid ette. Teadmata on ka Juminda, Kuimetsa, Esna ja Suru vahtkondade saatus.

20. septembri hommikul teatati kohalejõudnuile, et nad evakueeritakse laevaga Saksamaale, mis kutsus esile laiaulatusliku eestlaste lahkumise majutuspaigast. Järelejäänud 28 eestlast ja umbkaudu 20-25 sakslast paigutati laevale „Minden“ (4742 brt) ja kell 16.30 lahkuti Tallinnast. Samal ajal lahkus ka „Wartheland“ (6783 brt). Viimasega evakueerusid Litzmann koos kindralkomissariaadiga ja tsiviilvalitsus, eesotsas dr. Mäega. Laevade julgestamiseks sõitsid kaasa 2 Saksa hävitajat ja kiirmootorpaadid.

Järgmise s.o 21. septembri jooksul laadsid Tallinna jäänud ja pärast „Mindeni“ lahkumist vahtkondadest kohale saabunud mehed kompanii varustuse laevale „Friedrich“, mis lahkus Tallinna sadamast 22. septembri varahommikul ja suundus Kolbergi (Kolobrzeg). Laevaga lahkusid varustusladude mehed ja 2 eestlast - kompanii kingsepp ja I. Ruhno, kes hiljem liitus „Mindeni“ grupiga Ida-Preisimaal.

22. septembril kell 4 hommikul asus Tallinnast teele Läti suunas hobuvoo ülejäänud varustusega ja viimased, seni lahkumata 30-35, meest, eesotsas ühe lennuteadete keskuse veltveebliga. Eestlasi oli kolonnis vähe ja neistki mitmed teel olles lahkusid voorist ja jäid Eestisse.

Tahkuna vahtkond, sealhulgas 4 eestlast, evakueerus Saaremaale. Kärblast pärit U. Poola jäi maha.

Laevaga „Minden“ evakueeritavad suundusid Gotenhafenis (Gdynia). Teel olles 21. septembri keskpäeval ründasid laeva 5 vene kahemootorilist „Boston“ tüüpi pommi- ja torpeedolennukit. Olgugi et nad lähenesid soodsalt positsioonilt - vastu tuult ja päikese poolt, ei tabanud pommid ega torpeedod laevu, välja arvatud üks torpeedo. See oli vabastatud liiga hilja ja vale nurga alt, ning laskudes veepinnale hakkas hüplema nagu lutsukivi, läbis laeva korstna ja plahvatas õnneks teisel pool parrast laeva vigastamata. Rünna kut korra tes tulistasid lennukid laeva pardarelvadest, mille tõttu sai surma üks madrus ja haavata kümnekond laevalael olnud eraisikut. „Mindeni“ ja saatelaevade õhukaitsekahurite tulega lasti üks lennuk alla ja üks sai vigastada.

Gotenhafenis jõuti 22. septembri hommikul. Grupp paigutati läbikäigulaagrisse „Nussdorf“. Teenistusülesandeid ei antud, toimusid mõned riviõppused. Mehed kasutasid aega

linnaga tutvumiseks ja külastasid sealseid põgenikelaagreid, et leida tuttavaid või omakseid. Oktoobri alguses sõideti rongiga Kolbergi (Kolobrzeg), kust toodi ära laevaga „Friedrith“ saabunud varustus. Viimasel Gotenhafenis viibimise päeval eksisid kaks eestlast (K. Otsmaa, H. Lehtsaar) linnas ära ja nad suunati Neuhammerisse. Viimane neist langes hiljem Oderi ääres. Grupp paigutati 7. või 8. oktoobril raudteešeloni ning suunduti Saksamaale Nordhauseni linna sealsele katselennuväljale. Linna lähedases Harzi mägede, endistes kaevanduskäikudes, asus rida sõjatehaseid, nagu Junkersi lennukitehas ja 1943 Peenemündest üle toodud raketite V-2 tehas. Meestel õnnestus näha ühe uue „imerelva“ katsetusi. Nimelt tiirles lennuvälja kohal kolmemootoriline transportlennuk JU-52 ja selle seljas (kukil) jahilennuk ME-109. Nüüdseks on selgunud, et sellise kombineeritud lennukitüübi nimetus oli „Mistel“, hüüdnimetused aga „Rakend isa ja poeg“ („*Vater-und-Sohn Gespann*“) või „Kukil-lennuk“ („*Huckepack-Flugzeug*“). Tegemist oli lõhkeainega täidetud mehitamata jahilennukiga, mis oli kokku pandud mehitatud pomm- või transpordilennukiga. Saabumise päeval aga saadeti ešelon tagasi Ida-Preisimaale. 12. oktoobril jõuti Königsbergi Balithi kasarmusse. Mehed viidi üle õhujõudude Siderügement nr 27 viienda kompanii koosseisu (5./Luftnachrichten-Regiment 27). 16. oktoobril saadeti grupp Wehlau (Znamensk) linna lähetele Bürgensdorfi külla, ülesandega võtta maa seest välja sidekaabel. 7. novembril viidi grupp Krauzeni väikelinna sama ülesandega. Seal viibides käidi ka koos teiste üksustega metsi kammides vene langevarjureid püüdma. Tulevahetuses sai haavata E. Vaino. 18. või 19. novembril pandi grupp, koos ülesvõetud ja rullidele keritud kaabliga rongile ja järgmiseks peatuspaigaks sai Danzig. Mehed majutati linna äärde kahekordsesse telliskivist koolimajasse. Kaasatoodud kaabel paigutati maasse seal ehitatavate kaitseehitiste sidesõlme tarbeks. Seal üle kahe nädala viibides jõuti tutvuda ka linnaga. 6. detsembril lahkuti Danzigist ja suunduti Löwenhagenisse, kuhu jõuti 8. detsembril. Eluasemeks oli seekord räpane kolmekordsete naridega puubarakk. Siin käidi metsas partisane püüdma. Edasi siirduti ühele Ida-Preisimaa lennuväljale, kus viibiti nädala ringis kaevates mootorsõidukitele kaitseülevõtteid. Uueks grupi ülemaks määrati elatanud veltveebel. Mehed saadeti vahetult enne jõulupühi Gross-Raumi ümbrusse (Kleinuri) gaasigeneraatorautodele puuklotside valmistamiseks metsa üles töötama.

13. jaanuaril 1945 alustas 3. Valgevene Rinne sissetungi Ida-Preisimaale ja 18. jaanuaril murti Saksa rinne läbi. Järgmisel päeval toodi mehed metsatöölt ära Königsbergi Balithi kasarmuisse ja arvati alarmgrupi koosseisu. 28. jaanuari õhtul, kui venelane lähenes juba kasarmuile, saadeti grupp rindele. Öölahingus Beydritteni ja Fräidenhofi mõisate vahel (ca 1-1,5 km kasarmuist) peatati venelaste edasitung. Lahingus sai haavata E. Vares, rohkem kaotusi polnud. Hommikul vahetas jalaväeüksus mehed välja ja vastavalt korraldusele hakati Königsbergist lahkuma. Teel kohtas kolonni vastmääratud linna komandant kindral O. Lasch, kes andis käsu tagasi rindele suunduda. Kolonn valgus laiali. Ainult 7 eestlast ja 8-12 sakslast siirdusid tagasi rindele. Ülejäänud mehed sattusid erinevatesse üksustesse.

30. jaanuaril lõpetasid venelased Königsbergi ümberpiiramise. Samaaegselt moodustusid linna kõrval veel kaks „kotti“. Üks Samlandi poolsaarel, kus asub sadamalinn Pillau ja teine

Königsbergist edelas nn „Heiligenbeili kott“. Paari päeva pärast murdsid 5. Tankidiviis ja soomusgrenaderidiviis „Grossdeutschland“ üksused Königsbergist kõrvalasuvasse „Heiligenbeili kotti“, vabastades kitsa kaldariba (kohati 500 m lai) ja luues seega ühendustee kahe „koti“ vahel.

Viis grupist eraldunud meest (V. Randmaa, E. Leppmets, H. Paju, J. Raus, K. Soodla) otsides väljapääsu Pillausse, sattusid ekslevate sõdurite koondamispunkti kaudu Väli-Tagavarapataljoni nr 116 (Feld-Ersatz-Bataillon 116) ja sealt 5. Tankidiviisi 13. Soomusgrenaderirügemendi 3. kompanii koosseisu. Kiirkorras viidi läbi tankide vastu võitlemise väliõppus ja veebruari kuu keskel saadeti nad rindele. 19. veebruaril alustasid Königsbergi „kotist“ Samlandi poolsaare suunas rünnakut 1. Jalaväe diviis ja 5. Tankidiviis ülesandega vabastada Königsberg-Pillau raud- ja maanteed, luues seega meritsi Pillau sadama kaudu linnale ühendustee Saksamaaga. 1. Jalaväediviis ründas Metgetheni suunas. 5. Tankidiviis möödus neist paremalt, vallutas Seerappeni ja ründas edasi piki Königsberg-Pillau raudteeliini. 20. veebruaril kohtus diviis Samlandi poolsaarelt 19. veebruaril vastusuunal rünnanud 58. Jalaväediviisiga. Kuni märtsi algpäevadeni lõi diviis tagasi venelaste raevukad vasturünnakud ning säilitas oma tagasivallutatud alad. Neis lahinguis said veebruari lõpus haavata H. Paju ja E. Leppmets ning 3. märtsil J. Raus. Vahepeal küll rinne rahunes, kuid aprilli alguses tuli jälle pidada raskeid kaitselahinguid, kus 2. aprillil sai haavata V. Randmaa. Kõik need eestlased evakueeriti Pillau kaudu Saksamaale, kus hiljem sattusid lääneliitlaste kätte. Viies mees selles grupis H. Soodla jäi lahingute käigus kadunuks ja arvatavasti langes. Välitagavarapataljoni 116 ja sealt 5. Tankidiviisi sattus ka V. Lipandi, kes võitles radistina selles üksuses kuni 17. aprillini ja langes siis Samlandi „koti“ likvideerimise käigus Peyse juures venelaste kätte vangi.

Pärast Königsbergi komandandiga kohtumist sattus teine viiemeheline eestlaste grupp (H. Kolk, R. Priks, U. Altpere, V. Keevis, H. Paide) linnast väljapääsu otsides samuti ühte ringiekslevate sõdurite koondamispunkti ja värvati sealt diviisi „Grossdeutschland“ (Panzer-Grenadierdivision „Grossdeutschland“). Mehed määrati 20 mm õhutõrjekahurite meeskondadesse. Alguses kuuluti Soomusgrenaderirügemendi koosseisu, hiljem aga viidi üle Soomusfüsiljeerrügemendi. Diviis oli võitlusvõime poolest kuulus, seetõttu rakendati teda kõige ohtlikumates rindelõikudes. Veebruari alguses kaitses diviis kitsast maariba kahe „koti“ vahel, kuu teisel poolel osales lahinguis Zinteni all. Märtsis võideldi Konradswalde juures, kus said surma V. Keevis ja U. Altpere ning haavata R. Priks. Viimane evakueeriti Saksamaale. Märtsi teisel poolel venelane vallutas kahe „koti“ vahelise maariba ja algas „Heiligenbeili koti“ likvideerimine. Kaks järelejäänud eestlast võitlesid Hohenwalde, Brandenburgi, Haningbaumi, Pokarbeni ja Wolitta all kuni kuu lõpuni. 28. märtsil õnnestus neil Balga sadamas saada ühele viimastest kiirpaatidest ja jõuda Samlandi poolsaarele ja edasi Pillausse. Järgmise päeva hommikuks oli „Heiligenbeili katel“ likvideeritud. Edasi taganesid mehed meritsi Stralsundi, ning lõpuks jõudsid 20. Eesti Diviisi juurde. Seal H. Kolk langes venelaste kätte vangi, H. Paidel aga õnnestus pääseda lääneliitlaste juurde.

Kolmas viiest mehest koosnev grupp (O. Tamre, E. Kattai, P.-R. Parv, E. Paapstel, A. Tamboom), otsides väljapääsu ümberpiiratud linnast, sattus Königsbergi kõrval olevasse

„Heiligenbeili kotti“. Neid rakendati Heiligenbeili raudteejaama saabuvatest ešelonidest haavatuid maha laadima ja edasi saatma. 13. märtsil algas venelaste suurpealetung „koti“ likvideerimiseks. 18. märtsil, kui langes 3 km kaugusel linnast asuv Wermten, saadeti mehed Rosenbergi, kust 4 meest koos teiste „kotist“ evakueeritavatega veeti praamiga Balti maasäärele ja sealt Pillausse. Viies grupi liige P.-R. Parv sattus aga evakueerides venelaste käes olevale maalapile, sai lahingus haavata ja evakueeriti Saksamaale, kust hiljem pääses Läände. Pillaus ja Neutiefis rakendati mehi haavatute transportimisel ja ümberpaigutamisel. 25. aprillil vallutasid venelased Pillau ja Samlandi poolsaare „kott“ oli seega likvideeritud. E. Kattai ja O. Tamre langesid vangi. Viimane neist teeskles sakslast ja siirdus pärast sõjavangistust Lääne-Saksamaale. E. Paapstelil ja haavata saanud A. Tamboomil õnnestus viimasel hetkel evakueeruda Saksamaale ja sattusid liitlaste tsooni.

Pärast eelpoolloetletud eestlaste ja paljude sakslaste lahkumist jäi alarmgruppi järele kümnekond sakslast ja 7 eestlast (I. Ruhno, R. Vaino, E. Vaino, E. Soovik, H. Reesel, O. Rõikla, A. Paesüld). Ühe kahurväe kapteni juhtimisel suunati see grupp tagasi rindele, ning asuti kaitsele Balithi kasarmute lähedal paiknevale lasketiirule. 29. jaanuari õhtul tuli uus korraldus õhujõudude koosseisu linnast evakueerimiseks. Grupp toodi kasarmuisse tagasi, kuid 2 poissi - I. Ruhno ja R. Vaino jäid rindele maha. Viimane neist haigestus ja sattus haiglasse. Hiljem langesid mõlemad Königsbergi kapituleerumisel 9. aprillil venelaste kätte vangi. Järgmisel hommikul suundus grupp Königsbergi loodeossa, kuid „koti“ suu oli just sulgunud. Mehed sattusid jälle rindele. Nädala möödudes toodi nad tagasi linna 1. Jalaväediviisi staabi kaitsemeeskonnaks. Üks eestlastest (A. Paesüld) suunati telefonistiks ja võttis osa diviisi lahingutest linnast väljamurdumisel. Märtsis tuli järjekordne korraldus õhujõudude isikkoosseisu lahkumiseks Königsbergist. Raudteedpidi suunduti Pillausse ja mehed anti sealse väli hospitali käsutusse. Kaks eestlast (E. Soovik, A. Paesüld) saadeti aga koos paarikümne sakslasega lennuväe personali hulgast Samlandi rindele ühe õhujõudude seniitkahurväelastest moodustatud välipataljoni täienduseks. 13. aprillil alustasid venelased Samlandi poolsaare vallutamist. 15. aprillil langes lahingus E. Soovik ja A. Paesüld sattus venelaste kätte vangi. Raskete lahingutega suruti sakslased poolsaare tippu Pillau linna alla, ning viimase langemisega oli „kott“ likvideeritud. Pillausse jäänud eestlastest O. Rõiklal õnnestus haavatuna „kotist“ väljuda ja jõuda lõpuks liitlaste tsooni. E. Vaino ja H. Reesel jäid kadunuiks.

Ülejäänud „Mindeniga“ Tallinnast lahkunud eestlaste saatusest on seni teada, et H. Anis viis alarmgrupi 28. jaanuari öölahingus haavata saanud E. Varese sidumispunkti ja võitles edasi Königsbergis ühe võitlusgrupi koosseisus kuni linna langemiseni ja sattus sõjavangi. A. Daletski sai Königsbergis haavata ja teda on nähtud pärast sõda Lääne-Saksamaal.

Tallinnast lahkunud neljanda kompanii hobuvoor, koos jalgsi ja jalgratastel liikuvate meestega, suundus piki Pärnu maanteed läbi Häädemeeste, Riia ja Tukumsi Goldingeni (Kuldiga), kus nad 25. septembril majutati ühte lähedasolevasse külla. Kolonni julgestuseks sõitis kompanii veomasinal kaasa varem tankitõrjekursused lõpetanud eestlased Ü. Puusemp ja Ü. Luksep, varustatult 6-7 „tankirusikaga“. Pärnu lähedal tulistati kolonni metsast, paar sakslast said haavata, aga „tankirusikaid“ tarvis ei läinud. Sama teed kasutasid Lätisse taganemiseks

paljud üksused, kes liikusid enamuses puugaasigeneraatoriga varustatud autodega, seetõttu oli ettenägelikult iga 50-60 km tagant maantee ääres puuklotside hunnikud.

Hiiumaa Tahkuna vahtkonna mehed arvati 24. septembril 27. Suurtükiväerügemendi koosseisu ja viidi 2. oktoobril kiirpaatidega Orjaku sadamast Saaremaa Triigi sadamasse. Seal, tänu ühele lennuväe ohvitserile, eraldati nad suurtükiväelastest ja suunati 4. oktoobriks Kuressaare vahtkonna juurde. 6. oktoobril 21.00 lahkus kogu Saaremaa õhuvaatlusteenistuse personal ja Tahkuna vahtkonna mehed mootorlaevaga „Delfin“ (600 brt) Windavi (Ventspils) sadamasse, kust eestlased suunati Goldingeni (Kuldiga) juurde külasse. Sinna kogunes veel õhuvaatlusteenistuse esimese ja neljanda kompanii mehi, kes olid saabunud hobuvooridega, kui ka omal käel taganedes. Kokku 120-130 sakslast ja 18 eestlast. Neist moodustati uus kompanii, eesotsas kapten Seideliga, ning lülitati motoriseeritud siderügemendi „Die Erste Telefonbau-Regiment Jacoby“ koosseisu. Üksus liikus 8. detsembril oma autodel Liibavisse (Libau, Liepaja), kust suunduti laevaga Gotenhafenis (Gdynia). Seal paigutati 12. detsembril meeskond ja autod rongile ning sõideti Tšehhimaale Karlsbadi linna lähedasse Dallnizi külla. Kompanii hakkas sealt Praha suunas ehitama telefoni õhuliini 7. Jahilennukite diviisi tarbeks. Märtsi keskpaiku aga tuli liin õhkida ja üksus siirdus Saksamaale Gera linna lähedale külasse. Aprilli alguses paigutati nad raudteedpidi ümber Austria piiri äärde Kufsteini linna lähiste. 1. mail 1945 saatis kompanii ülem üksuse laiali. Eestlased jäid samasse liitlasvägesid ootama. 8. mail andsid nad end prantslastele sõjavangi, kust neil õnnestus aga peagi liituda ameeriklaste konvoeeritava sõjavangide kolonniga.

*

Esimese kompanii vahtkondadele anti 18. septembril 1944 korraldus, pärast õhuvaatlusrajatiste lammutamist, koonduda kompanii staabi juurde Pärnusse. Kuna paljud vahtkonnad paiknesid Eesti läänerannikul, kust oli võimalus põgeneda Rootsi, siis seda ka kasutati. Terves koosseisus lahkusid paatidel Kastna, Kikepere ja Tahkuranna vahtkondade eestlased ning osaliselt ka Paatsalu mehed. Rootsi põgeneti üksikult või paarikaupa ka teistest vahtkondadest ning mõned eestlased ka kompanii staabi koosseisust. Analoogselt neljandale kompaniile otsustasid üksikud mehed jääda Eestisse ning lahkusid vahtkondade juurest, kui need teele asusid või ka teel olles. Vahtkonnad, kus olid hobused (Kaismaa, Kullamaa, Pämu-Jaagupi, Häädemeeste, Väandra, Paatsalu), taandusid maanteid mööda, ülejäänud aga kasutasid raudteetransporti (Türi, Viljandi jne).

Kui Pärnus teatati, et üksus evakueerub laevaga Saksamaale, lahkus kompanii juurest ja ka hiljem sadamast palju eestlasi, kes püüdsid jõuda oma kodukohta.

Enamus kompanii sakslastest ja järelejäänud eestlased väljusid, koos laevale laaditud varustusega, 21. septembri õhtul Pärnu sadamast alusel „Johan Aares“. Järgmisel päeval oldi Liibavi reidil tormivarjus. Need, kes soovisid linna külastada, viidi kaatriga randa ja tagasi. Reisi jätkati 24. septembri hommikul ja õhtuks jõuti Gotenhafeni sadamasse. Teel ründasid vene lennukid konvoid ja saatelaevu, kuid edutult. Ühtekokku evakueerus laevaga 50-60 meest, neist umbkaudu 20 eestlast.

Gotenhafenis suunati mehed Königsbergi Balithi kasarmuisse. Oktoobris 1944 evakueeritute

grupp saadeti laiali. Osa eestlasi sattus Ida-Preisimaa lennuväljadele, osa aga saadeti Neuhammerisse. Lennuväljadele saadetuist sattusid paljud hiljem samuti Neuhammerisse 20. Eesti Diviisi, ülejäänud jäid aga jaanuaris 1945 Samlandi poolsaare „kotti“, võideldes seal võitlusgruppide koosseisus jalaväelastena. Ainult mõnel üksikul mehel ja haavata saanutel õnnestus pääseda „kotist“ välja.

Esimese kompanii hobuvoo lahkus Pärnust 22. septembril üle Häädemeeste Lätisse. Vooris oli umbkaudu 10-12 rakendit. Vooriga läks kaasa ka grupp eestlasi, kellest osa enne Eesti piiri ületamist jäid kohapeale. Voor jõudis Kuldigasse, ning mehed sattusid rügement „Jacoby“ koosseisu.

*

Riias pataljoni staabi juures radistide täienduskursustel oli septembris 1944 17-18 eestlast esimesest ja neljandast kompaniist. Nende taganemine koos sakslastest personaliga toimus rongiga, kuhu oli laaditud ka üksuse tehniline varustus. Väljasõit Riiast toimus 23.-24. septembri paiku. Umbes nädala eksles rong Läti raudteedel, otsides võimalust siirduda Ida-Preisimaale. Jelgava vallutamise ajal olid venelased otsetee ära lõiganud, seega teised teed olid ülekoormatud. Oktoobri alguseks jõuti Priekule asulasse, kus tehti peatus. 5. oktoobril alustasid venelased Šiauliai rajoonist rünnakut. Loode suunas pealetungiv 5. Kaardiväe Armeed vallutas 10. oktoobril Vainode (Veinade) ning möödus Priekulest ida poolt 10-15 km kauguselt. 51. Armeed aga jõudis samal päeval Rucavast (Papeksee) lääne pool Läänemerele, sulgudes Lätimaa „kotti“. Venelaste läbimurre ja lähenemine Priekulele sundis kursuslaste gruppi 8. oktoobril kiirkorras autodega põgenema Läti sisemaa poole. Rong koos varustusega jäi maha ja ainult hobuvoo jõudis hiljem järele. Üksus paigutati Salduse (Frauenberg) läheduses ühte külasse, kus viibides abistati Lätlasti põllutööl. 16. novembril viidi eestlased ja sakslased autodega Liibavi (Liepaja, Libau). Lätlastest kursuslased jäid maha. Liibavis paigutati mehed koos grupi vanemate aastakäikude sakslastest lennuväelastega laevale ja 18. novembril jõuti Gotenhafeni (Gdynia) sadamasse. Grupp viidi Königsbergi lähetele. Seal mehed kaevastid tankitorjekraave, paigutasid monteeritavaid barakke teise kohta jne. Detsembri keskel saadeti grupp edasi rongiga Gammini linna ja sealt 5-6 km jalgsi Dievenowi asulasse, kuhu jõuti 20.-22. detsembri paiku. Elati barakkides.

31. detsembril lahkuti sealt ja suunduti rongiga Stralsundi, kuhu jõuti 1. jaanuaril 1945. Siin paikneti pikemat aega. Tegeleti kaitseliinide ehitamisega, õpiti tundma tankirusikaid (Panzerfaust), harjutati granaadiheitmist jne. Grupi juurde saabus terve rida Saksamaale taganenud eestlasi, nii õhuvaatlusteenistusest kui ka Eesti Lennugrupist. Eestlaste arv küündis nüüd juba kolmekümneni. 4 meest haigestusid veebruaris, saadeti haiglasse ja sealt Malente linna, ning jäid hiljem lääneliitlaste poolele. Aprilli alguses paikneti jälle ümber, seekord Üterseni. Siin moodustati osast meestest õhukaitsekuulipildujate meeskonnad. Sõja lõppedes terve grupp pääses venelaste haardest.

Oktoobri esimestel päevadel lahkus Priekules radistide grupi juurest 3 meest, et omal käel jõuda Saksamaale. Maismaa kaudu Ida-Preisimaale pääseda enam ei jõutud. Et väljuda venelaste haardest, tuli minna mööda Kura maasäart. Seal edasi seigeldes jõuti Königsbergi lähedal asuvasse Eesti sõdurite kogumispunkti ja seal Neuhammerisse. Priekulest kiiruga taganedes sattusid paar poissi autole, mis suundus Leedusse. Nemad pääsesid „kotti“ jäämisest ja jõudsid Ida-Preisimaale ning edasi Neuhammerisse. Viimaste hulgast A. Liik langes Oderi all.

Novembris 1944 moodustati Posenis (Poznan) kolonel Saarseni juhtimisel 236. Jalaväepataljon. Sinna koondati nii meritsi, kui ka piki Läänemere rannikut maadpidi Ida-Preisimaale taganenud eesti jalaväe osade mehed. Pataljoni sattusid ka paljud Eesti Lennugrupi ja paar õhuvaatlusteenistuse meest. Üksus oli Saksa XXXVI korpuse reservis. Venelaste pealetung Varssavile jaanuaris 1945 sundis üksust tagasi tõmbuma. Veebruari teiseks pooleks jõuti Zossenisse, kus kuu lõpus väeosa likvideeriti. Osa mehi läks Eestist evakueeritud eraisikute laagrisse, ülejäänud suundusid Neuhammerisse 20. Eesti Diviisi.

*

Pärast Eestist evakueeritud esimese ja neljanda kompanii meeste üleandmist teistesse üksustesse ning Lätis asunud teise ja kolmanda kompanii koosseisude üleandmist Õhuvaatluspataljonile nr 11 pataljon nr 12 oktoobris 1944 likvideeriti. Pataljoni staap jäi Kuramaa „kotti“.

Kokku lahkus kodumaalt taganemise käigus seni kindlakstehtud andmeil 64 esimese kompanii eestlast, ehk ümmarguselt 1/2 eestlaste koosseisust ja neljandast kompaniist vastavalt 63 eestlast, ehk ümmarguselt 1/3 eestlaste koosseisust. Kindlasti on tegelikult lahkunute arv hulga suurem, sest seni nimekirja kantuist üle 65 mehe saatus on teadmata. Seni on õnnestunud välja selgitada, et Eestist lahkunuist sattusid hiljem venelaste kätte vangi 28 meest.

Lõppsõna

Väeosa ei mänginud kaalukat rolli Eestimaa kaitsmisel, kuid õhukaitse ühe lülina täitis ta oma funktsioone, nagu kõik eriülesannetega väeosad ja andis seega oma tagasihoidliku, kuid vajaliku panuse võitluses venelaste pealetungi pidurdamisel.

Väeosas teenis lühemat või pikemat aega 345-355 eestlast. Seni kindlaks tehtud andmeil:

vabastati tervislikel ja muudel põhjustel ning kustutati nimekirjast surma tõttu 7 meest;

Soome siirdus 18 meest;

Eesti lennuüksusesse viidi üle 16 meest;

lahingutes langes 9 meest;

haavata sai 22 meest;

Neuhammerisse 20. Eesti diviisi sattusid kümme mees. Neist on teada, et langesid

A. Korn, H. Lehtsaar, A. Liik.

Pärast sõja lõppu jõudis lääneliitlaste juurde üle 100 väeosa eestlase, kusjuures on veel täpselt selgitamata mitmekümne mehe saatus, kes kodumaalt lahkusid. Viimaste hulgas on ka neid, kes langesid Kuramaa ja Ida-Preisimaa kotis jne, seega väeosa eestlaste kaotused on kindlasti suuremad, kui ülalpool mainitud.

Momendi seisuga on teada, et septembris 1944 Eestist lahkunuist langes Saksamaal venelaste kätte vangi ja toodi NSV Liitu 28 eestlast.

Taganemise käigus Eestisse jäänute kohta on seni selgunud, et 11 meest võitlesid „Pitka üksustes.“ Neist A. Lepikson langes Kiviloo mõisa juures ja G. Reppo ja R. Hallik said haavata. Terve rida mehi oli ka metsavendade leeris (H. Viisma, J. Eermann).

Seni pole õnnestunud lõplikult täpsustada, kui palju väeosa eestlastest pälvisid autasusid. Konkreetselt on teada, et II klassi Raudristi said 2 meest (A. Mäe, A. Malvik), II klassi Sõjaliste Teeneteristi (ka Teenetemedali) 8 meest, pronksist Rännakmärgi 1 mees (V. Haljaste), pronksist Haavataasaamise märgi 8 meest, kusjuures 12 meest said haavata sõja viimastel kuudel ja neid arvatavasti ei jõutud autasustada.

Eestlastest omasid veltveebli auastet J. Müür ja R. Solodin ning allohvitseri auastet 10 meest.

Rida väeosas teeninud eestlasi, nagu seni on selgunud, teenisid pärast II maailmasõda USA armees, võttes osa Korea sõjast (O. Kraav, O. Malvre, J. Raus) ja Vietnami sõjast (E. Vares). Kõige kõrgema auastmeni jõudis Jüri Raus, kes läks erru kolonelleitnandina. Ta maeti sõjaväeliste auavalduste saatel 22.07.1988 Arlingtoni kangelaskalmistule Washingtonis.

Antud uurimuses pole analüüsitud poliitilisi aspekte ega rahvussuhteid. Üldjoontes oli sakslaste ja eestlaste vahekord samasugune, nagu teisteski eestlastest ja sakslastest koosnenud väeosades. Märkatavaid vastuolusid ei olnud ainult neis vahtkondades, kus eestlased moodustasid tunduva enamuse.

*

Koostaja seadis oma ülesandeks kronoloogilises järjekorras faktide alusel taastada väeosa tegevus ning tema koosseisus teeninud eestlaste sõjatee ja saatus pärast Eesti taasokupatsioonist kuni sõja lõpuni. Eesmärgiks oli esiteks tutvustada endistele väeosakaaslastele üksuse kujunemist ja ta ajalugu, teiseks talletada tulevastele sõjaajaloolastele andmed, mis muutuvad vajalikuks, kui kunagi hakatakse koostama ülevõtet ja kõikehaaravat uurimust eestlaste osavõtu kohta II Maailmasõjast. Arhiivides kahjuks selle üksuse kohta andmed pole säilinud. Peapõhjusteks on arvatavasti asjaolud, et:

väeosa formeeriti Königsbergis ja allus kogu sõja aja samas paiknenud Esimesele Õhuarmeele, seega kõik väeosa puudutavad dokumendid laekusid sinna;

Königsberg purustati liitlaste pommitamiste ja lahingute käigus peaaegu tervenisti ning dokumendid võisid hävida;

linn piirati ümber küllaltki ootamatult ja kiiresti, nii et dokumente ja arhiive ei õnnestunud evakueerida ja venelased pärast linna vallutamist kas hävitasid need või viisid Venemaale.

Loodetavasti aitab ehk siiski kogutud materjal ajaloolasi edaspidi nende töös ja väeosa olemasolu ning tegevus ei kao Eesti sõjaajaloo vaateväljalt.

*

Käesoleva uurimus-mälestustekogu koostamise käigus õnnestus kirja teel kontakt luua 36 väeosakaaslasega, neist 22 välismaal. Telefonitsi või isiklikult kohtudes sai vesteldud 40 mehega. Palju aitas kaasa väeosakaaslaste ülesotsimisele vastavasisulise üleskutse saatmine avaldamiseks kõikidesse Eesti ja mitmesse väliseesti ajalehte.

Eriti tuleb tänada Ilmar Ruhnot, kes juba 7 aastat tagasi hakkas otsima elus olevaid väeosakaaslasi. Väga palju on kaasa aidanud mälestuste kogumisel ja meeste aadresside väljaselgitamisel väliseestlased: R. Piirvee (Kanada), J. Piiper (Saksamaa), E. Kriisa (Rootsi), O. Tamre (Kanada), V. Randmaa (Kanada), H. Valdsaar (USA), E. Ahermaa (Kanada), K. Kirde (Saksamaa) ja Eestist: J. Eermann, S. Ise, H. Kask, A. Kepp, A. Kolk, V. Paju, H. Palk, V. Pallandi, J. Priks, G. Reppo, H. Sirel, H. Urvas, E. Vaks, R. Veenpere, L. Vernik, H. Viisma jt.

Palju tänu kaasaaitamise eest!

Koostaja tänab siiralt Sir Arvi Parbot (Austraaliast) ja hr Raimund Piirveed (Kanadast), kes võtsid enda kanda trükikulud.

Märkused ja täiendused võib saata koostaja aadressile:

Eesti, Tallinn 11316, Elektroni tn. 6-20, A. Paesüld. (tel. 22 528 622).

Lisa 1. Varustus, relvastus

Väeosas teenivatele eestlastele anti isiklik varustus välja vastavalt Saksa õhujõududes ette nähtud normidele. Väeosa algperioodil mitte täielikult, kuid täiendati pidevalt. Ka esines kõrvalekaldumisi üksikute esemete osas, näiteks anti algul välja vene gaasimask, aafrika üksustele mõeldud kollast värvi telgivarustus (*Zeltplan*), prantsuse sõjaväe poolsaapad jne. Peaaegu kõik need ajapikku asendati.

Riietusesemed:

Välimüts, talvemüts, kuub, püksid, treeninguülikond, kindad, villased sokid 2-3 paari, traksid, poolsaapad, säärikud, mantel, vahetuskraed 2 tk, aluspüksid 2 paari, alussärk 2 tk, kampsun, taskurätid 3 tk.

Varustus:

Teraskiiver, seljakott, 3 paliturihma, 2 tekki, 1 kpl telgi varustust, võõrihm, 2 padrunitaskut, leivakott, veepudel koos joogitopsiga, katlake, 2 katlakese rihma, söögiriistade komplekt, rasvakarp, 2 käterätikut, esmaabipakend, gaasimask, gaasikaitselina.

Relvad:

Vene vintpüss mudel 1891/1930, püssitääk - enamasti Tsehhi päritoluga.

Talveks anti välja lisavarustusena ülekindad, vildid, kõhusoojendaja, kiivrisukk ning vahipostil oleku ajaks ülemantel (*Übermantel*) ja postisaapad. Mõnes vahtkonnas anti meestele talveks välja ka soojustatud moondamisülikonnad (ühelt poolt sinakashall, teiselt poolt valge).

Paremal käisel, õla ja küünarnuki vahel, kanti kilbikajutist Eesti lipu-värvidega. Esimestel aastatel astunud meestel oli see kollase äärisega ja kollaste lõvidega.

Aastal 1944 anti neljandas kompaniis eestlastele ka kaelaskantavad metallist tunnusmärgid (*Erkennungsmark*).

Kompaniide varustus ja relvastus oli 1944. aastaks kujunenud umbkaudu järgmiseks:

Nimetus	1. komp.	4. komp.
Raadiojaamad	5-6	12-14
Binoklid, 15x suurendus	5-6	12-14
Õhukaitse pikksilmad kolmjalal (<i>Frakfernrohr</i>), 20x suurendus	11-12	22-23
Telefonikeskjaamad	3	5-6
Välitelefoniparaadid	30-35	55-60
Hobused koos rakendiga	12-14	20-22
Sõiduaudod	1	2
Veoaudod	1	2
Mootorratas	1	
Jalgrattad	5-6	16-18
Kergekuulipildujad MG-15 (sh paar Tšehhi päritolu kergekuulipildujat)	6-8	22-24

Sakslastest reakoosseis oli varustatud saksa karabiinidega 98k, mõned vahtkonnad ja alljuhid ka püstolkuulipildujatega mudel 38-40. Ohvitseridel ja alljuhtidel oli püstol 08 - parabellum või Walther PP.

Lisa 2. Väljaõpe

Väeosa algperioodil oli väljaõpe lühiajaline, aga 1942. aasta teisel poolel muutus see regulaarseks. Esimesed 2 põhiväljaõppekursust (*Grundausbildungslehrgang*) Tallinnas kestsid 3 nädalat, kõik järgmised olid juba normaalpikkused s.o 6 nädalat. Esimeses kompaniis oli väljaõppeülemaks (*Ausbildungsleiter*) ülemveltveebel Kreutz, kes hiljem koos eestlastega põgenes Rootsi. Neljandas kompaniis oli alates 1943. aastast sellel ametikohal ülemveltveebel ja 1944. aastast staabiveltveebeli auastmes Betz. Väljaõppeinstruktoriteks (*Ausbilder*) olid kuni märtsini 1943 sakslased, edaspidi aga eestlased.

Raadiotelegrafistide kursused 1944. aastal kestsid 1,5-2 kuud. Eriväljaõppeinstruktoriteks oli esimeses kompaniis ülemveltveebel Luhse, neljandas kompaniis veltveebel Lindeman.

Peale põhiväljaõppekursuste korraldati neljandas kompaniis täienduskursus (*Überholungslehrgang*) nendele meestele, kes astudes 1942. aastal väeossa ei olnud läbinud põhiväljaõpet.

Mõlemas kompaniis korraldati ka üks eestlastest allohvitseride õppekursus. Instruktoriteks neis olid sakslastest allohvitserid.

Põhiväljaõppe programm koosnes:

- 1) Riviõppus (individuaal- ja koondrivi);
- 2) Taktikaline maastikuõppus;
- 3) Sisekorra määrustik, auastmed;
- 4) Relvade tundmine ja korrashoid (vene vintpüss, saksa karabiin, kuulipilduja MG-15, püstolkuulipilduja mudel 38-40, parabellum);
- 5) Sidevahendite tundmine (välitelefoniaparaat, telefonikeskjaam - *Klappenschrank*);
- 6) Gaasikaitsevahendite kasutamine;
- 7) Lennukite tundmine väliskuju järgi;
- 8) Lennuteadete koostamise ja edastamise kord;
- 9) Rivilaulude õppimine;
- 10) Vintpüssist laskmine.

Radistide kursuse kava koosnes peale morsetähestiku õppimise, teadete edasiandmise, vastu võtmise, sifreerimise ja raadiojaama käsitluse ka riviõppusest ja taktikalisest maastikuõppusest. Kursus loeti lõpetatuks, kui kursant oli suuteline vastu võtma ja saatma vähemalt 80 tähte minutis. Äratus kursustel oli kell 7.00, rivi- ja väliõppus 8.00-12.00, siseõppus 14.00-18.00, õhturahu 23.00. Põhiväljaõppekursuse kavas olid ka öised häired ja gaasimaski kasutamine pisargaasikambris.

/ ... /

Pärast põhiväljaõppekursuse lõpetamist toimus vande andmine. Vanne loeti ette saksa keeles. Vande tekst oli järgmine:

„Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, dass Ich im Kamff gegen den bolschewistischen Feind, dem Führer des Deutsches Reiches, Adolf Hitler unbedingt leisten will, und jederzeit bereit sein für diesen Eid mein Leben einzusetzen.“

Lisa 3. Lennuteated

Lennuteated olid lühikesed ja konkreetsed. Visuaalse õhuvaatluse tulemusel koosnesid nad lennukite arvust, tüübist, lennusuunast ja kõrgusest. Akustilise vaatluse korral (öösel, pilvituse või udu korral) teatati lennukitüübi asemel lennukimürast.

Lennusuund määrati kindlaks nn teateroosi (*Melderose*) alusel (analoogiline tuulteroosile). Teateroos kujutas endast kella numbrilauda 12 sektoriga. Põhja ilmakaarde oli suunatud 12. sektor, lõunasse aga 6. sektor Teateroos haaras kogu vaatevälja, kusjuures vaatleja asus „numbrilaua“ tsentris. Lennusuund näitas millisest sektorist millisesse lennuk lendas. Selline lennusuuna kindlaksmääramine võimaldas ühtlasi ka teada saada, kui kaugelt lennuk möödub vaatluspunktist. Kui lennuk lendas otse üle vaatluspunkti, näiteks idast läände, oli lennusuunaks „kolmest üheksasse“. Vastavalt sellele, kui kaugel lennuk oli vaatlejast, oli lennusuunaks näiteks „üheksast kahte“ (läänest- kirdesse), veel kaugemal, siis näiteks „kuuest seitmesse“ (lõunast edelasse) jne.

Lennukõrgus määrati järgmiselt:

kuni 100 m - väga madal (*tief unter*),

100-1500 m - madalal (*niedrig*),

1500-3000 m - keskmine kõrgus (*mittel*),

3000-5000 m - kõrgel (*hoch*),

üle 5000 m - väga kõrgel (*sehr hoch*).

Lennuteated olid eranditult saksa keeles. Näiteks: „*Ein MIG-3 von zwei bis neun, mittel*“ (üks MIG-3 kahest üheksasse, keskmisel kõrgusel). Tundmatute lennukite puhul teatati näiteks: „*Ein unbekanntes zweimotoriges Flugzeug von drei bis acht, sehr hoch*“, (üks tundmatu kahemootoriline lennuk kolmest kaheksasse, väga kõrgel). Kui oli kuulda ainult lennukimüra, siis näiteks: „*Flugzeuggeräusch von vier bis elf, hoch*“ (lennukimüra viiest üheteistkümmesse, kõrgel). Kui lennuk tiirles, siis näiteks: „*Ein AR-95 kreist im Abschnitt acht, niedrig*“ (üks AR-95 tiirleb sektoris kaheksa, madalal). Muudest tähelepanekutest teatati koos suuna määramisega järgmiste terminite abil: „*Flakfeuer*“ (õhukaitsekahurite tuli), „*Leuchtbomben*“ (valgustuspommid), „*Scheinwerfertätigkeit*“ (helgiheitja tegevus), „*Luftkampf*“ (õhuvõitlus), „*Bombardement*“ (pommitamine), „*Kanonenschuss*“ (kahuripauk), „*Kanonade*“ (kahurimürin) jne.

Lisa 4. Vahtkonnad

Kasutatud lühendid: T - telefoniseide, R - raadioside, MG - kuulipilduja, Õ - õhukaitsepikksilm, B - binokkel, R - raadiojaam, K - telefonikeskjaam, H - hobune, J - jalgratas, M - mootorratas, PK - püstolkuulipilduja.

Jrk nr	Nimetus	Kompanii nr	Eksisteerimise aeg	Paiknemine	Side-süsteem	Varustus	Märkused
1.	Aegviidu	4	05.43-09.44	Elumaja. Torn maja kõrvale ehitatud	T	Õ, J, MG	
2.	Auvere	1	10.4?-02.44	Koolimaja. Torn katusel	T	B, J, H	
3.	Esna	4	03.44-09.44		T		
4.	Haapsalu	4	09.43-09.44	Wiedemani 31. Torn Paltseri villa katusel	T	Õ, J, MG, R	Toodi üle Rohukülast
5.	Hageri	4	03.44-09.44	Elumaja. Torn ehitatud eemale	T	B, J, MG, H	
6.	Häädemeeste	41	05.44-09.44	Palvemaja. Torn katusel	T	Õ, J, H	Toodi üle Põltsamaalt
7.	Iisaku	4, 1	05.43-02.44				
8.	Juminda	4	06.42-09.44	Talumaja. Torn neeme otsas (kahurväe vaatlustorn)	T	Õ, B, J, MG, H	
9.	Järva-Jaani	4	03.44-09.44	Apteegi maja. Torniks vana tuuleveski	T	Õ, 2J, 2H, MG	
10.	Kaisma	1	03.44-09.44	Talumaja. Torn ehitatud maja kõrvale	R	Õ, R, H	
11.	Kasepää	4	12.42-02.44	Koolimaja. Torn katusel	T	Õ, J, H, MG	Toodi üle Varnjast

Jrk nr	Nimetus	Kompanii nr	Eksisteerimise aeg	Paiknemine	Side-süsteem	Varustus	Märkused
12.	Kastna	1	03.44-09.44	Koolimaja. Torn ehitatud maja kõrvale	T	Õ, MG, 2H	
13.	Kaisma	1	03.44-09.44	Talumaja. Torn ehitatud maja kõrvale	R	Õ, H, R	
14.	Kastre-Võnnu	4	04.42-08.42	Leerimaja	T	Õ	Viidi üle Läänistesse
15.	Kemba	4	06.42-03.44	Talumaja Kembas. Torn Kõnnu ja Narva mnt vahel	T	B, J, H, Õ	Viidi üle Surule
16.	Kikepere	1	03.44-09.44	Koolimaja. Torn katusel	R	õ, H, R, MG	
17.	Kodavere	4	04.42-02.44	Pastoraat. Torniks Kallaste piirivalve torn, hiljem torn Kodavere mõisa rehe katusel	T	Õ, 2J, 2H, MG	
18.	Kolga	4	02.44-09.44	Koiga mõisahoone. Torn katusel	T R	Õ, J, H, R, K, MG	Rühma staabi asukoht. Raadioside alates 07.44 reservis
19.	Kose	4	03.44-09.44	Elumaja. Torn ehitatud maja kõrvale	T	B, H	
20.	Kuimetsa	4	03.44-09.44	Koolimaja. Torn ehitatud eemale metsatukka	T	Õ, MG	
21.	Kunda	4	06.43-02.44	Koolimaja. Torn katusel			
22.	Kullamaa	1	03.44-09.44	Eramaja. Torn vallamaja katusel	T	Õ, H, MG	
23.	Kuremäe	4	05.42-02.44	Kloostri. Torn katusel	R		
24.	Kuresaare	4	06.43-09.44	Vaatlejad eramajas, torn katusel raadiojaam ja side-sõlm vanas koolimajas	R T	R, Õ	
25.	Käru	1	03.44-09.44	Elumaja. Tuletõrjedepoo torn	T	B	
26.	Lasnamäe	4	05.42-1944	Lennuvälja komandatuuril torn. Eluruumiks barakk	T	MG, Õ, B	
27.	Lääniste	4	08.42-01.43	Koolimaja	T	Õ	Toodi üle Kastre-Võnnust
28.	Mehikoorma	4	09.42-02.44	Elumaja. Piirivalve-, hiljem tuletõrjetorn	T	Õ, J, H, MG	Toodi üle Põlvast
29.	Muraste	4	09.42-02.44	Elamu Muraste lossi aias, lossi torn	T	Õ, MG, H, 2J	Toodi üle Suurupist
30.	Mustvee	4	04.42-02.44	Palvemaja. Tuletõrje torn	T	B, H	
31.	Märjamaa	4	11.43-09.44	Elumaja. Torn katusel	T	Õ, H	
32.	Naissaare	4	04.42-09.44	Taluhoone Põhjakülas. Torniks majakas	R	Õ, J, R, MG	
33.	Narva	4	09.42-02.44	Jaanilinna restoran „Lennuk“. Torn kõrvalmaja katusel	R T	B, 2H, R	
34.	Nissi	4	05.43-09.44	Pastoraat. Torn katusel	T	Õ, H	

Jrk nr	Nimetus	Kompanii nr	Eksisteerimise aeg	Paiknemine	Sidesüsteem	Varustus	Märkused
35.	Nizõ	4	06.43-08.43	Talumaja. Torn suure puu otsas	T	B, H, MG	Viidi üle Slantsõ
36.	Paatsalu	1	03.44-09.44		T		
37.	Paldiski	4	04.42-09.44	Talumaja. Torn katusel. Alul Pakri tipus vene ohvit. maja, raudbetoonist vaatlustorn	T	Õ, B, J, H, MG	
38.	Prangli	4	04.42-09.44	Kahes talumajas. Torniks majakas	T	Õ, MG	
39.	Põltsamaa	1	03.44-05.44	Eramaja. Kirikutorn	T	B	Viidi üle Häädemeeste sse
40.	Põlva	4	06.42-09.42	Apteegi kõrvalmaja. Vaatlus kõrvaloleval mäekingul	T	B, J, 2H	Viidi üle Mehikoorma sse
41.	Pärnu- Jaagupi	4	03.44-09.44	Rahvamaja. Torn katusel	T	Õ, H, M, MG	
42.	Raasiku	4	03.44-09.44	Talumaja. Torn katusel	T	B, H	
43.	Rakke	4	05.42-09.44	Elumaja. Torn vanas veskis	T	PK, H, Õ	
44.	Rakvere	4	05.43-02.44	Palvemaja. Torn katusel	T	B, J	
45.	Rannu	4, 1	03.43-02.44	Algkoolihoone. Tuletõrjehoone torn	T	B, J, H	
46.	Rapla	4	03.44-09.44	Tuletõrjehoone. Torn katusel	T	Õ, H, B, K, MG	Rühma staabi asukoht
47.	Risti	4	03.44-09.44	Elumaja. Triangulatsioonitorn	T	Õ, B, J, MG	
48.	Rohuküla	4	03.43-08.43		T	Õ, J, MG	Viidi üle Haapsalusse
49.	Rooslepa	4	03.44-09.44	Talumaja. Torn rannas, kaugus 0,5 km	R	Õ, R	
50.	Ruu	4	04.42-09.44	Elumaja. Torn ehitatud eemale (0,4 km)	T	Õ, B, J, H, MG	
51.	Sadala	4, 1	01.43-02.44	Elumaja. Torn katusel	T	B	
52.	Saka	4, 1	07.42-02.44	Barakk. Torn mererannal	T	Õ, H, J, MG	
53.	Slantsõ	1	08.43-02.44	Ühiselamu (endine). Torn katusel	T	B, 2H, R, MG	
54.	Suru	4	03.44-09.44	Metsavahi maja. Triangulatsioonitorn	T	Õ, J, H	Toodi üle Kembalt
55.	Suurupi	4	04.42-09.42	Talumaja. Torniks majakas	T	B	
56.	Tahkuna	4	01.44-09.44	Majakavahi maja. Torniks majakas	R	Õ, R, MG	
57.	Tahkuranna	4	03.44-09.44	Rahvamaja (Võistes). Torniks põlenud kirikutorn	T	B, H	
58.	Tapa	4	04.42-09.44	Tuletõrjehoone ja tema torn	T	Õ, J, K	
59.	Tartu	4	04.42-02.44	Tähetornis	T	Õ, MG	

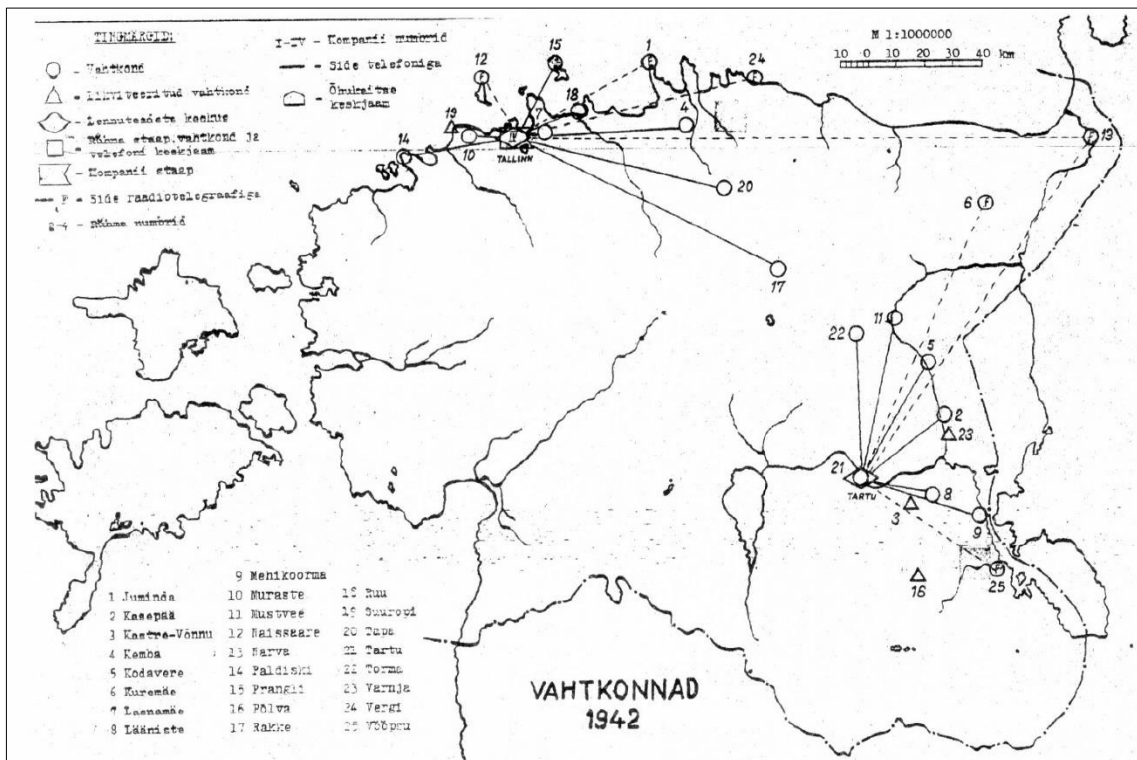
Jrk nr	Nimetus	Kompanii nr	Eksisteerimise aeg	Paiknemine	Side-süsteem	Varustus	Märkused
60.	Torma	4	07.42-01.43	Koolimaja. Torn vanas tuuleveskis	T	B, J, H	
61.	Türi	1	05.44-09.44	Eramaja meierei vastas. Torn katusel	T	Õ	
62.	Varnja	4	04.42-12.42	Piirivalve kordon. Triangulatsioonitorn	T	Õ, J, H, MG	Viidi üle Kasepääle
63.	Vergi	4	05.42-09.44	Kalurimaja. Torn katusel	R T	Õ, J, R, MG	Alates 07.44 telefoniside Kolgaga
64.	Viinistu	4	03.44-09.44	Talumaja. Torn ehitatud maja kõrvale	R T	Õ, J, H, R, MG	Alates 07.44 telefoniside Kolgaga
65.	Viljandi	1	03.44-09.44	Eramaja rahvamaja kõrval. Torn rahvamaja katusel	T	B	
66.	Virtsu	1	03.44-09.44	Elumaja. Torn ehitatud sadamasse	T	Õ	
67.	Voka	1	10.43-02.44		T		
68.	Võõpsu	4	05.42-01.43	Elumaja. Torn katusel	R	Õ, J, H, MG	
69.	Väike-Maarja	4	01.43-09.44	Vallamaja. Torn katusel	T	Õ, H	
70.	Vändra	1	03.44-09.44	Eramaja. Tuletõrjedepoo torn	R	Õ, 2H, R	

Lisa 5. Nimekiri

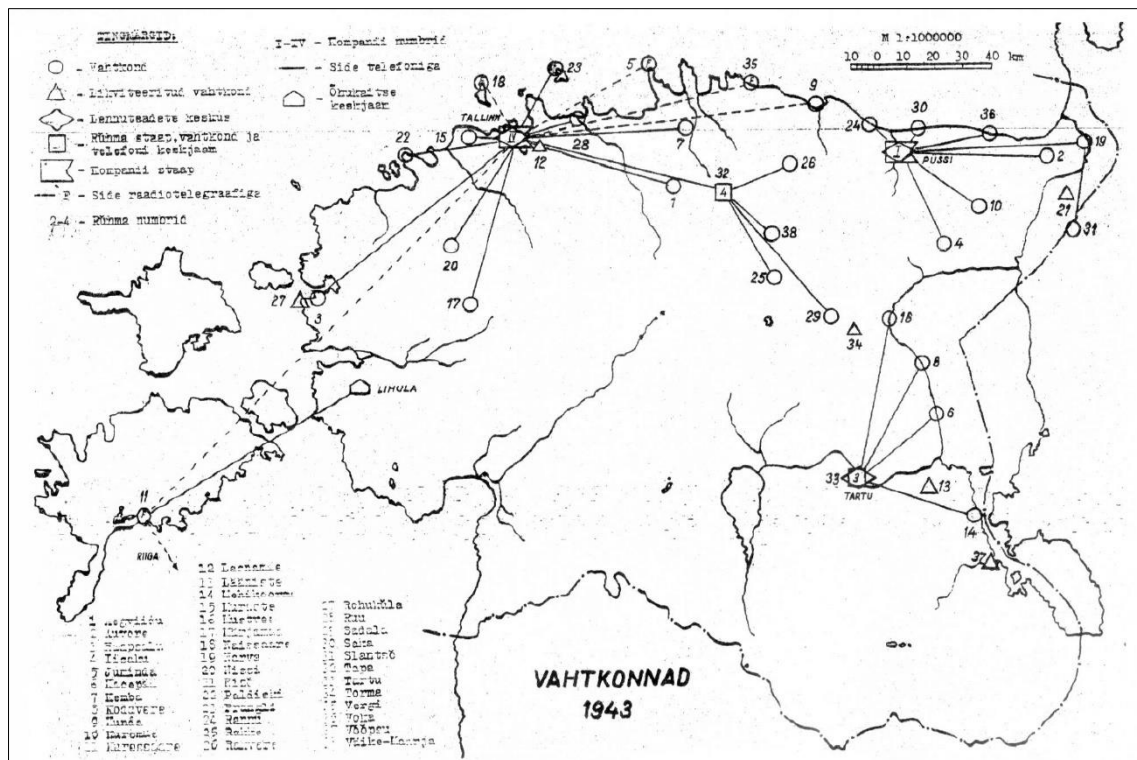
Käesolevasse nimekirja on koondatud seni kindlaks tehtud eestlased, kes teenisid ajavahemikul aprill 1942 kuni september 1944 Eestis õhuvaatlusüksuses. Kuna paljud nimed on väeosakaaslaste poolt mälu järgi kirja pandud, siis neis võib esineda ebatäpsusi. Tulp 3 näitab kompanii numbrit, kus mees teenis.

/ --- /

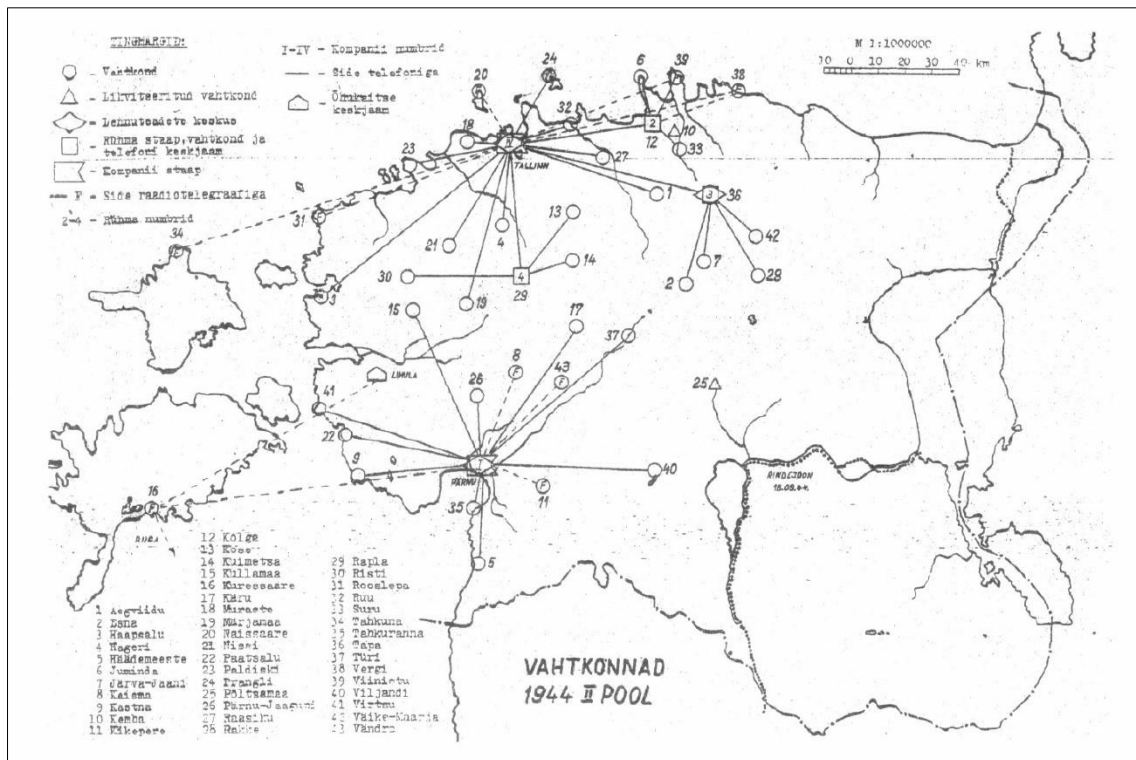
Lisa 6. Skeemid ja pildid

Vahtkonnad 1942

Vahtkonnad 1943

Vahtkonnad 1944 II pool